

Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi

A. Vahap ULUÇ*

Özet

1970'li yıllarda ortaya çıkan küresel ekonomik kriz sosyal devlet anlayışından liberal piyasa ekonomisine geçişin zeminini hazırladı. Ancak bu dönemdeki liberal düşünce, klasik liberalizmden farklı olarak muhafazakar değerlerin eklenmesi ile yeni sağ ya da liberal-muhafazakarlık adıyla yeni bir biçim aldı. Liberalizmin piyasa ekonomisi ve "sınırlı devlet" ilkeleri ile muhafazakarlığın toplumsal değerlere vurgu yapan anlayışının bir sentezi olan liberal-muhafazakarlık, önceleri ABD ve İngiltere'de uygulama alanı buldu, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında ise Turgut Özal'ın iktidarı döneminde Türkiye'de uygulandı. Özal, liberal siyaset ve ekonomi anlayışını muhafazakar değerler ile sentezleyerek Türkiye'de liberal-muhafazakar bir anlayışı hayata geçirdi. Ancak O'nun liberal-muhafazakarlığı doktrinel bir paradigmayı oluşturmamaktadır. Özal, pragmatik bir anlayışla çağın gereklerine göre hareket etmeye çalışan, muhafazakar yanını ağır basan ve liberal değerlere inanan ancak uygulamada aynı ölçülülüğü göster(e)meyen bir siyaset adamıdır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, liberal-muhafazakarlık, piyasa ekonomisi, demokrasi, özgürlük

---

Liberal - Conservative Politics and Turgut Özal's Political Views

Abstract

The global economic crisis erupted in 1970s laid the groundwork for transition from social state approach to liberal market economy. However, unlike classical liberalism, the liberal thought in this era transformed into a new approach called new-right or liberal-conservatism with the articulation of conservative values. The liberal-conservatism, which is a synthesis of liberalism that advocates market economy and "restricted state" principles, and conservatism that emphasizes social values, was

---

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ulucvahap@yahoo.com

first implemented in the United States and the United Kingdom. Then it was implemented in Turkey post 12th September 1980 military takeover, during Turgut Özal's administration.

Özal introduced a liberal-conservative understanding in Turkey by synthesizing liberal approach in politics and economics with conservative values. However, his liberal-conservatism does not create a doctrinal paradigm. Özal was a politician who always tried to act according to the necessities of the time with a pragmatic approach. He was predominantly conservative who believed in liberal values, yet failed to show the same moderateness in practice.

Keywords: *Turgut Özal, liberal-conservatism, market economy, democracy, liberty*

GİRİŞ

1970'li yıllarda - refah ekonomisi sonrası - liberalizm, toplumsal dokunun muhafazası adına aile, din ve gelenek-görenek gibi değerlere vurgu yapan muhafazakâr düşünce ile sentezlenerek liberal-muhafazakârlık biçiminde yeniden gündeme geldi. Liberalizmin "sınırlı devlet" ve piyasa ekonomisi ile muhafazakâr düşüncenin sosyal ve siyasal düzenin istikrarına yaptığı vurgu dikkate alınarak oluşturulan liberal-muhafazakâr düşünce, 1970'li yılların sonunda, ABD ve İngiltere'de uygulamaya başlandı. ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher öncülüğünde uygulanan yeni-liberal (neo-liberal) politikalar, 24 Ocak 1980 "Ekonomik İstikrar Programı" çerçevesinde Türkiye'de hayata geçirildi. Türkiye, 24 Ocak kararlarına kadar, ekonomide devletçi politikalar izleyen, sosyal yönüyle de, insanların daha çok kırsal kesimde oturduğu, geleneksel toplum imajını veren bir ülke konumundaydı. Siyasal yönden ise, atomize olma derecesinde fikrinsel parçalanmışlığın hüküm sürdüğü ve bunu besleyen hoşgörüsüzlüğün ülkeyi bir iç çatışmaya sürüklediği bir ortamı ifade etmekteydi. Bu süreç bir süre sonra askeri bir darbeyi beraberinde getirdi. Darbeyi yapan askerler üç yıl boyunca siyasal iktidarı fiili olarak ellerinde tuttular.

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası çok partili hayata geçildikten sonra iktidara gelen Turgut Özal, piyasa ekonomisini önceleyen 24 Ocak kararlarını daha güçlü bir şekilde uygulamaya geçirdi. Muhafazakâr düşüncesi öteden beri bilinen Özal'ın birey ve piyasa ekonomisine yaptığı vurgu, devletin sınırlandırılması gerektiği yönlü ısrarcı tutumu, onun liberal-muhafazakâr düşüncenin Türkiye örneğini oluşturduğu yönündeki tespitin güç kazanmasına sebep olmuştur.

Özal'ın iktidarı döneminde ülke hem ekonomik, hem sosyal hem de siyasal yapılanma açısından önemli değişimler yaşadı. Belki de Cumhuriyet tarihi boyunca bu kadar kısa sürede (yaklaşık on yıl) köklü değişim ve

dönüşümün – olumlu/olumsuz – yaşandığı tek dönem bu dönem olmuştur. Ancak bu değişim sadece iç siyaset açısından alınan kararların sonucu değildir, bu dönemde dünyayı etkilemeye başlayan küreselleşme sürecinin de etkisi büyüktür.

Bu çalışmada, siyasi kimliği sürekli tartışma konusu olmuş, iktidarı dönemindeki icraatlarıyla sosyo-ekonomik yapıda köklü dönüşümlere yol açan Turgut Özal'ın siyasal, ekonomik, ahlaki ve ideolojik anlayışı ile uygulamaları liberal-muhafazakâr değerler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1. LİBERAL - MUHAFAZAKÂRLIK

Liberalizm, modern bir ideoloji olarak esas itibarıyla siyasi bir doktrindir. Bireyleri, kendi örgütlerini ve gruplarını kurmada ve kendileri için bir yaşam felsefesini oluşturmada serbest bırakır. Akli önceleyen liberalizm, akli bireysel düzeyde iyi bir davranış kılavuzu görmekle birlikte, toplum düzeyinde kuşatıcı bir aklın hâkimiyetine sıcak bakmaz. Aklın yanına David Hume ile özdeşleşmiş tecrübeyi/deneyi başka bir ifade ile evrimi referans alır¹. Ahlaki olarak bireyci temele dayanan liberalizm; kabaca birey, bireysel özgürlük ve insan hakları; anayasacılık ve hukukun üstünlüğü; sınırlı devlet, tarafsız devlet, özel mülkiyet ve piyasa ekonomisi gibi temel ilkeler etrafında biçimlenmiş bir siyasi programdır².

Klasik liberal düşünceye göre, iradenin öznesi herhangi bir ulus, cemaat ya da grup ve sınıf değil, birey olarak insandır. Liberalizm aynı zamanda bireysel özgürlüğü ve liberal hakları güvence altına almak ve bu bağlamda devletin gücünü sınırlamak adına anayasacılığı bir ilke olarak benimser. Ayrıca temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak adına, devletin gücünü önceden belirlenmiş kurullarla sınırlamanın adı olan hukukun üstünlüğüne büyük önem verir³.

Klasik liberal düşünce, anayasacılık ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin yanında, “sınırlı devlet”i savunur. Devletin yerine getireceği görevleri ulusal savunma, iç güvenlik, kamu düzeni ve adaletin sağlanması ile sınırlamaktadır. Bireyin kendini öznel değerleri ile gerçekleştirebilmesi için devletin kamusal hayatın devingenliğine müdahale etmemesi ve bu

1 Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Ed. Tanıl Bora; Murat Gültekinil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 23-26.

2 Maurice Duverger, *Batı'nın İki Yüzü*, (Ankara: Doğan Yayınevi, 1997), s. 31; Bkz. Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, (Ankara: Liberte, 2003); Atilla Yayla, “Liberalizme Bir Bakış”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı. 17, 1991, s. 35-53

3 Roger Scruton, *A Dictionary of Political Thought*, (London: Pen Book, 1983), s. 270.

bağlamda da tarafsız olması gerektiğini savunur. Liberalizm; ekonomik özgürlüğün bireysel özgürlüğü yarattığını kabul ettiğinden - sınırlı devlet ilkesi ile uyumlu olarak - piyasa ekonomisini en temel özelliklerden biri olarak kabul etmektedir⁴. Liberalizmi bütün bunlardan yola çıkarak, bireysel ve sivil hakları ve hukukun üstünlüğünü savunması boyutuyla ahlaki liberalizm; halk egemenliği, seçme ve seçilme hakkı ve siyasal katılımı savunması boyutuyla siyasi liberalizm; serbest piyasa ekonomisi, özel mülkiyet ve devletin ekonomideki gücünü azaltma yönündeki boyutuyla da iktisadi liberalizm biçiminde kendi içinde kategorize etmek mümkündür.

Tarihsel tecrübeleri, “akıl yol göstericiliği”nden daha çok önemseyen muhafazakâr düşünce, sanayi devriminin de etkisi ile 18. yüzyılda ortaya çıkan bir dizi hızlı değişim ve değişim isteklerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, muhafazakâr düşünce ilk ortaya çıkışı ile aydınlanma hareketine, kapitalist ekonomi anlayışına ve burjuva sınıfının değişimci anlayışına bir itirazdır.

Kendiliğinden değişimi felsefi düşüncesinin temeline yerleştirmiş olan klasik muhafazakârlık, kapitalizme ve endüstriliğe pejüraf bir işlev yüklemektedir. Onur, sadakat, dürüstlük ve toplum yararı gibi değerlere yabancı olduğu ve yerel değerleri yozlaştırdığı gerekçesi ile liberalizme mesafelidir⁵. Buradan yola çıkarak, muhafazakârlığın, geleneksel değerleri toplumsal bütünlüğün temeli olarak gördüğünü ve bunlara yönelik müdahaleyi bu bütünlüğü bozan bir etkiye sebep olduğu şeklinde bir algıyı içerdiğini söylemek mümkündür.

18. yüzyılda, Fransız Devrimiyle oluşan hızlı dönüşüm muhafazakâr çevreleri bir düzen arayışına sevk etmiştir. Aile ve dini hem toplumun temel kurumları, hem de ahlakın koruyucu temel olguları olarak gören muhafazakâr anlayışa göre devrim, aile gibi toplumsal kurumların altını oymuş, bunun sonucunda da siyasi istikrar kaybolmuştur. Bu boyutuyla da, muhafazakârlık, hızlı toplumsal değişim ile soyut ve rasyonel projeler çerçevesinde toplumun yeniden inşası anlayışını ret etme üzerine entelektüel anlayışını belirlemiştir⁶. Bu çerçevede, klasik muhafazakârlık siyaseten pragmatik bir anlayışa sahip olup, uyumsuzlukların esas olarak tarihsel tecrübenin bir ürünü olan kurumlar içinde çözülmesinden yanadır. Bu bağlamda, muhafazakâr, salt akla karşı güvensizlik duyar. Tarihsel

---

4 Charles Rowley, “Liberalism and Collective Choice: A Return to Reality?”, Manchester School of Economics and Social Studies, Vol. 46, 1978, s. 239; Robert Nozick, Anarşi, Devlet ve Ütopya, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yay., 2006), s. 59.

5 Philippe Beneton, Muhafazakarlık, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991) s. 90-93.

6 Russel Kirk, “Süreklilik ve Değişim”, Muhafazakar Düşünce, Sayı: 5, 2005, s. 12-13.

tecrübe ve deneyimlerin, toplumsal sorunların çözümünde daha iyi yol gösterici olduğunu savunur⁷. Tarihsel olarak liberalizmin değerlerine karşı kendini konumlandıran muhafazakârlık, bu konuda – salt akla karşı tarihsel tecrübe ve deneyimleri önceleme – liberalizm ile yakınlaşmaktadır.

Muhafazakâr düşünce, aile ve dinin yanında milliyetçiliği de önemser. Ancak muhafazakâr milliyetçilik, kendi kaderini tayin hakkı biçiminde formüle edilen ilkeli liberal milliyetçilikten farklı olarak, sosyal bütünlük ve kamu düzenine olan katkısı dolayısıyla ulusal yurtseverlik duygusuna dayanır. Muhafazakârlar, milliyetçiliği, insanların aynı görüşü paylaşan, aynı alışkanlıklara ve aynı yaşam biçimlerine sahip kimselere duygusal yakınlık beslemelerinden doğan organik bir bütün olarak görmektedirler. Muhafazakârlık toplumsal düzeni bozar kaygısı ile çokkültürlü ve çokdinli toplumsal yapılara mesafelidir. Bu bağlamda, milliyetçilik düşünceleri de temelde pragmatist bir anlayışa dayanmaktadır⁸.

Burjuva özgürleşmesine duyulan tepkiden beslenen klasik muhafazakârlık, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini burjuva toplum düzeni üzerinde varlık kazanan neo-muhafazakârlığa (yeni-muhafazakârlık) bıraktı. Neo-liberalizm (yeni-liberalizm) ile neo-muhafazakârlığın (yeni-muhafazakârlık) ortaya çıkardığı yeni sosyal, ekonomik ve siyasal düzenin adı da liberal-muhafazakârlık ya da yeni sağ'dır. Bu yeni paradigma, sosyal ve siyasal düzenin istikrarına vurgusuyla muhafazakârlığa; piyasa ekonomisi, negatif özgürlükler ve sınırlandırılmış siyasal istikrara vurgusuyla da liberalizme yaklaşmaktadır⁹. Bir başka ifade ile, liberal-muhafazakârlık liberal değerlere vurgusu ile "serbest ekonomi" ve muhafazakâr değerlere vurgusu ile "güçlü devlet" mantığına dayanmaktadır.

Liberal-muhafazakârlık ya da yeni sağ düşünce, 1929'daki büyük ekonomik bunalıma çare olarak uygulanan Keynesyen refah devleti politikalarının II. Dünya Savaşı sonrası önemini kaybetmesi üzerine ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlara bir çözüm olarak gündeme geldi. Savundukları değerler açısından birbirine zıt gibi görünen bu iki yaklaşım yeniden yorumlanarak liberal piyasa ekonomisi ile muhafazakâr değerlerin sentezlenmesi biçiminde birbirlerine eklenmiştir¹⁰.

7 Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998), s. 58-62

8 Andrew Heywood, *Siyaset*, (Ankara: Adres Yayınları, 2011), s. 160.

9 Derda Küçükalp, "Yeni Sağ: Sınırlı Politika, İçeriksiz Demokrasi" *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 97, Bahar 2009, s. 164.

10 A. Şinasi Aksoy, "Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 7, Sayı: 1, Ocak 1998, s. 4.

1980'li yıllarda ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher öncülüğünde uygulamaya geçirilen liberal-muhafazakârlık; serbest piyasa ekonomisi içinde, "homo economicus" felsefesi uyarınca topluma ekonomik ilişkiler yumağı olarak bakılmasını sağlamaya çalışmakta, devlet-kamu ekonomisinin israfına ve kaynakların verimsiz kullanımına sebep olduğu gerekçesiyle devletin küçültülmesini salık vermektedir¹¹. Ayrıca en azından, ekonomik yapısal dönüşümün yeni liberal değerler lehine gerçekleşip yerleştirilmesi aşamasında, devletin görece daha disiplinli, hatta otoriter bir hukuksal anlayış ve yasal çerçeve içinde faaliyet göstermesi gerekliliğini - çok direkt olmayan yoldan da olsa - önermektedir. Bütün bu dönüşüm sürecinde yaşanan/yaşanacak sorunları muhafazakâr ilkelerle kabul edilebilir hale getirmeye çalışmaktadır¹².

Yeni-muhafazakârlığın liberal bir karakter kazanması bireye daha fazla değer atfeden yeni anlayışından kaynaklanmaktadır. Ancak bireye bu şekilde atfedilen değer, serbest piyasa koşulları içinde bireyin iktisadi girişimci özgürlüğü boyutu ile sınırlıdır. Yoksa, muhafazakâr düşünce hala aşırı özgürlüğün toplumsal dengeyi bozduğu düşüncesinde ısrarcıdır. Bu yönüyle de, özerk bir alana hükmeden bireyden daha çok, mensubu olduğu topluma tabi olan sınırlı bir bireyden bahsetmek mümkündür. Bu çerçevede, yeni-muhafazakârlık aile, din, ahlak, dayanışma ve uyum gibi toplumsal dokunun temelini oluşturduğuna inandığı geleneksel değerleri bugün de savunmaktadır. Sadece kapitalist ekonomik düzen ile uyumluluk arz edecek bazı esnemelerde bulunmuştur. Örneğin din üzerindeki vurgusunu azaltmış, cemaatçi dayanışmacı anlayışı kısmen bireysellik lehine değişime uğratmıştır¹³. Bu gerilimli ilişkide, neo-liberalizm bireye neo-muhafazakârlık ulusa vurgu yapar; neo-liberalizmde özgürlük önemsenirken, neo-muhafazakârlıkta hiyerarşi ve itaate önem atfedilir; neo-liberalizm piyasa toplumuna öncelik verirken, neo-muhafazakârlık disiplinli toplumu ve toplumsal otoriteyi önceler. Son tahlilde, liberal-muhafazakâr sentez, bir taraftan bireyin özgürlüğü, serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs hürriyeti ve sınırlı devlet gibi liberal değerleri, diğer taraftan da aile, din, otorite, itaat ve geleneğe bağlı düzen anlayışı gibi muhafazakârlığın kadim değerlerini öne çıkarmıştır.

---

11 A. Şinasi Aksoy, a.g.e., s. 8.

12 İsmail Safi, Türkiye'de Muhafazakar Siyaset ve Yeni Arayışlar, (Ankara: Lotus Yayınevi, 2007), s. 262.

13 H. Sevgi Zengin, "Muhafazakarlığın 'Evrimi': AKP'nin 'Muhafazakar Demokrat' Tasavvuru", Türkiye Günlüğü, Sayı: 96, 2009, s. 98.

2. TÜRKİYE'DE LİBERAL - MUHAFAZAKÂRLIK

Türkiye'de liberal fikirler 19. yüzyılın ortalarından itibaren etkili olmaya başlamıştır. Siyasi hürriyetin güvencesi olarak bakılan yeni anayasanın (1876 Kanun-i Esasi) fikir babaları "Yeni Osmanlılar", liberal düşüncenin etkisindeki ilk çevrelerdir. Namık Kemal, anayasalı yönetimin siyasi hürriyetin garantisi olacağı yönündeki düşüncenin yanında serbest ticareti savunması bakımından da, liberal doktrinin etkisi altında kalan ilk aydınlardan biridir¹⁴. Ancak iktisadi liberalizm düşüncesinin temelini atan kişi Sakızlı Ohannes Paşa'dır. Bununla birlikte belki de siyasi bir figür olduğu için, en popüler liberal, toplumsal yapıda bireyin önemine vurgu yapan, özel teşebbüsü şiddetle savunan ve adem-i merkeziyete geçilmesi gerektiğini söyleyen Ahrar Fırkası'nın da kurucularından olan Prens Sabahaddin'dir¹⁵.

Türkiye'de merkez sağ biçiminde ifade edilen liberal-muhafazakâr siyasetin sosyolojik temellerini, muhafazakârlık, din, milliyetçilik ve liberalizm meydana getirmektedir. Türkiye sağının dayandığı bu değerler, Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti (DP)'nin iktidara gelmesi ile birlikte, 1950'den sonra siyasal bir kimlik özelliği kazanmaya başladı. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin dine ve toplumsal değerlere karşı takındığı tavra karşı bir tepki biçiminde ortaya çıkan ve belli bir sınıfın ideolojik tutumundan ziyade popülist bir halk muhalefeti biçiminde gelişen Türkiye'deki merkez sağ ideoloji, her dönemde siyasi söyleminin merkezine ekonomik büyümeyi koydu. Bu söylem Demokrat Parti'de "nurlu ufuklar", Adalet Partisi (AP)'nde "büyük Türkiye" ve Anavatan Partisi (ANAP)'nde ise "çağ atlamak" şeklinde sloganlaştırılmıştır¹⁶. Merkez sağ partiler bir yandan muhafazakâr/dini değer ve sembollere önem atfederken, diğer yandan da ekonomik gelişmeye büyük önem verdiler. Ancak bu anlayış, sivil alanda ekonomik örgütlenmelere sıcak bakarken, aynı sıcaklığı siyasal ve ideolojik sivil toplum örgütlerine göstermedi.

Serbest Fırka'dan Demokrat Parti'ye, Adalet Parti'sinden, Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi (DYP)'ne uzanan liberal-muhafazakâr siyasi kadrolar ile tabanları arasında, varlığını sürekli gizleyen bir fark vardır. Yönetici kadrolar, Batlaşmış, modern dünyanın değerlerini içselleştirmiş, Cumhuriyet devleti terbiyesinden geçmiş kişilerden oluşmaktadır. Fikir yapıları, dinin daha çok bireysel dünyada yaşandığı, Batı Avrupa muhafazakâr-Hıristiyan Demokrat Parti yöneticileri ile benzerlik göster-

14 Tefvik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), s. 37-39.

15 Mustafa Erdoğan, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", s. 32.

16 Zeki Duman, Turgut Özal, (Ankara: Kadim Yayınları, 2010), s. 184.

mektedir¹⁷. Buna karşılık, oy devşirdikleri tabanları geleneksel ve İslami değerlere güçlü bir toplumsal tabana dayanacak şekilde önem atfetmişlerdir. Seçmenleri durumundaki bu geniş toplumsal kesimin beklentisi, sosyal ve ekonomik liberalizmin savunucusu durumundaki kadroların değil, kendilerine daha yakın gördükleri bu liberal-muhafazakâr söylemli çevrelerin iktidara gelmesi ve değerleri ile bir hesaplaşma içinde algıladıkları seçkinci/devletçi elitlerin iktidarlarına karşı bir denge unsuru oluşturmalarıdır¹⁸.

Tek parti döneminde hakim devlet kapitalizmi, DP iktidarı ile esnetilmiş ve serbest piyasa koşullarına geçilmiş ise de 1980'lerin başlarına kadar ekonomide ithal ikameci devletçi anlayış hakim olmaya devam etmiştir. Özellikle, 1977-79 Ecevit iktidarı döneminde ülke, üretim düşüklükleri, mal yoklukları ve mal karaborsası ile büyük bir sıkıntı içindeydi. Aynı zamanda, döviz darboğazına eşlik eden sürekli ödemeler dengesinde açıklar söz konusu olmakta, 1979'da baş gösteren ekonomik bunalım, siyasi istikrarsızlığa ve çalkantılara sebep olmaktadır¹⁹. Mayıs-Haziran aylarında TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği) büyük gazetelere verdiği ilanlarda, liberal ekonomiye geçilmesi gerektiğinin önemine vurgu yapmaktaydı²⁰. Bu gelişmeler üzerine, 14 Ekim 1979 ara seçimlerini kazanan Demirel hükümeti, Turgut Özal'ın sorumluluğu altında 24 Ocak 1980'de ekonomiyi piyasa ekonomisine dönüştürecek "24 Ocak Kararları"nı aldı. 24 Ocak'ta alınan kararlar o güne kadar mevcut olan devletçi politikaları kökünden sarsarak Türkiye'de liberal ekonomi dönemini başlatmış oldu. İhracata yönelik ekonomi politikası başlatıldı ve ekonomi büyük ölçüde liberalleşti. Fakat bazı koruma politikaları devam etti²¹.

24 Ocak kararları, ekonomide köklü dönüşümü gerçekleştirecek bir dizi yapısal reformlar içermektedir. Bu programa göre; Türk Lirası dış paralara karşı devalüe edildikten sonra kontrollü bir şekilde serbest bırakılacak, ithalat serbest bırakılırken, ihracat, kredi vb. teşviklerle özendirilecek, piyasa arz ve talep güçlerine bırakılacak ve bir çok maldaki kamu sübvansiyonları kaldırılacak, faiz oranları piyasa koşullarına bırakılacak, ekonomide kamu kesiminin ağırlığı azaltılacaktır²². Ekonomide alınan bu yapısal kararlar liberal politikaların küresel düzeyde tekrar gündeme geldiği bir döneme denk düşmektedir.

17 Ahmet İnel, Türkiye Toplumunun Bunalımı, (İstanbul: Birikim Yayınları, 1990), s. 85.

18 Ahmet İnel, a.g.e., s. 85.

19 Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, (İstanbul: İletişim, 2005) s. 388-389.

20 Fikret Elma, Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye'ye Yansıması, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış yüksek lisans tezi, 1996), s. 118.

21 Metin Heper, Türkiye'nin Siyasal Hayatı, (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), s. 139.

22 Tefik Çavdar, a.g.e., s. 258.

24 Ocak kararlarından sekiz ay sonra askerler yönetime el koydu. Demokratik siyaset kurumları tasfiye edilirken, emekli bir amiral olan Bülent Ulusu başkanlığında 21 Eylül 1980'de askeri yönetimin güdümünde yeni bir hükümet kuruldu. Bu hükümette Turgut Özal, ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına getirildi. Özal, hazırladığı ekonomik programın (24 Ocak Kararları) uygulanmaması halinde ekonominin büyük bir zarara uğrayacağını askere anlattı. Bunun üzerine, Özal'a ülkenin ekonomik sorunlarını halletmesi için tam bir serbestlik tanındı²³. 12 Eylül rejiminin ekonomiye müdahale etmemesi, 1970'lerin sonlarında neo-liberal politikaların uygulanmaya başladığı ABD'nin aynı politikaları Türkiye'de de uygulamaya geçmesi için, 12 Eylül askeri darbesini desteklediği yönünde bazı tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Özal, 24 Ocak Kararları'nın alınmasını şu şekilde gerekçelendirecektir: "24 Ocak Kararları alınmasaydı, Türkiye tam anlamıyla bir Güney Amerika ülkesi olurdu. Arjantin'deki gibi enflasyon yüzde binleri geçer, her hafta fiyatlar iki misli yükselir, fakirlik iyice artar, orta sınıf ortadan kaybolur ve ülkenin her tarafı sosyal yönden çürürdü"²⁴. Özal, zamanın gereklerinin kendilerini söz konusu kararları almaya zorladığını ve bu gerekçe ile liberal ekonomiye bu denli önem atfettiklerini pragmatist bir anlayışla ifade etmektedir. 12 Eylül askeri darbesinin otoriter ve siyaset karşıtı tavrı, Özal ve kurucusu olduğu ANAP tarafından kullanıldı ve yeni-liberal politikalar çok daha güçlü bir şekilde uygulamaya konuldu. 1980 öncesi "komünizm tehlikesi"nin darbe ile bertaraf edilmiş olması sebebiyle, ANAP devlet merkezli bir anlayıştan "reformcu" ve ekonomist bir anlayışa vurgu yapma şansı kazandı²⁵.

---

23 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995), s. 258.

24 Tefik Ertüzün, *Özal Ne Dedi, Ne Oldu*, (İstanbul: ABC Ajansı, 1988), s. 8.

25 H. Sevgi Zengin, a.g.e., s. 100.

3. TURGUT ÖZAL'IN²⁶ DÜŞÜNCE YAPISI ve 1983 SONRASI UYGULAMALARI

12 Eylül askeri darbesinin ardından, çok partili siyasi hayata yeniden 1983 yılında geçildi. Aynı yıl 6 Kasım 1983'te genel seçimler yapıldı. Seçimleri büyük bir halk desteği ile Özal'ın partisi ANAP 45,14 oy oranıyla kazandı. Özal'ın ileriye yönelik bir takım düşünceleri ve vaatleri vardı. İktidarı döneminde söyledikleri ve yaptıkları ile Cumhuriyet tarihinin en çok tartışılan başbakanlarından biri oldu. Kısa cumhurbaşkanlığı dönemi de yine sıradan olmayan bir dönemi oluşturdu.

Özal'ın düşüncesinin dayandığı paradigmanın dört temel sac ayağı bulunmaktadır. ANAP'ın parti programının hemen başında bu düşünce ifade edilmektedir: "Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi partiyiz"²⁷. Her defasında bu değerlere vurgu yapan Özal, kurduğu siyasal partinin çekirdek kadrosunu milliyetçi, muhafazakâr, sosyal demokrat ve liberal kadrolardan devşirmiştir. Özal, liberal bir ekonomik politika, serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs hürriyeti, bürokrasinin azaltılması, devletçiliğin bırakılması ve yerel yönetimlerin daha fazla yetkiye sahip olması gibi liberal bir söylemi, muhafazakâr/İslamcı bir görüntü içinde savunarak iktidara gelmiştir.

3.1. Özal'ın Siyaset Anlayışı

Özal, bir yandan bireyi ön planda tutarak, devletin yetki alanının sınırlandırılmasını ve bürokrasinin müdahaleci anlayışının azaltılmasını savunmuş, diğer yandan da muhafazakâr ve milliyetçi değerlerle "devlete sadık-toplumcu" bir anlayışı gündeme getirmiştir. Aynı zamanda, değişik toplumsal kesimler arasında gelir dağılımındaki dengesizliği azaltmak adına sosyal adalet ilkesini savunmuştur.

26 Turgut Özal 1927'de Malatya'da dünyaya geldi. Mühendis ve politikacıdır. 1961-1962 yılları arasında ODTÜ'de dersler verdi. 1967-1971 tarihleri arasında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nı yaptı. 1972-1973 yıllarında Dünya Bankası'nda çalıştı. 1975'te Başbakanlık Müsteşarlığı'na ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Vekilliği'ne getirildi. 1977'de Milli Selamet Partisi'nden milletvekili adayı oldu, ama kazanamadı. 1979 yılının sonunda, başbakan Süleyman Demirel'in baş danışmanı olarak 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programını hazırladı. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 1980-1982 döneminde Bülent Ulusu darbe Hükümeti'nde ekonomik işlerden sorumlu başbakan yardımcısı olarak görev yaptı. 1983'te Anavatan Partisi'ni kurdu. 6 Kasım 1983'te yapılan seçimi kazandı. 1989 yılına kadar başbakanlık görevini yaptı. 18 Haziran 1988'de yapılan ANAP 2. Olağan Kongresinde suikaste uğradı. 31 Ekim 1989 tarihinde 8. Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Nisan 1993'te vefat etti (Metin Heper, 2011, s. 205, Coşkun Can Aktan, "Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili", Sayı: 40, Yıl: 5, Haziran 1996, s. 15).

27 ANAP Parti Programı, www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html (Erişim tarihi: 11 Ekim 2012).

3.1.1. Özal'ın Devlet Anlayışı

Osmanlı Devleti'nde birey devlet ilişkisi, patrimonyal devlet anlayışının tipik özelliklerini taşıyan "kul efendi" ilişkisine dayanmaktadır. Buna göre devlet baba, vatandaş da ona itaat etmesi gereken kul pozisyonundadır. Devlet yerine göre bir baba şefkati ile vatandaşına lütufta bulunur, yerine göre de bir despot tavrıyla, onu her türlü temel hak ve özgürlüklerden mahrum bırakır²⁸. Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine kurulan Cumhuriyet Türkiye'si'nin sivil asker bürokrasisi nihayetinde Osmanlı Devletinin bürokratları durumundaydı. Dolayısıyla Osmanlı'da var olan devlet algısı söz konusu bürokratlar aracılığıyla cumhuriyete aktarıldı. Cumhuriyet'in kurucu aktörlerinin sahip olduğu otoriter tutum ve devleti aşkın bir tahayyülde değerlendirmeleri, Cumhuriyet tarihi boyunca temel devlet ideolojisi olarak varlığını devam ettirdi.

"Millet devlet için değil, devlet millet için vardır"²⁹ sloganı ile devlet-toplum ilişkisinde, devleti merkeze koyan klasik devlet anlayışından farklı bir şekilde, merkeze insanı koyan Özal, şiddetle devletçiliğe karşıdır. Kendi kararlarını verebilen, girişimci ve dış dünyaya açık birey düşüncesini hayatın merkezine yerleştiren Özal, devletin bireyin kimliği önünde bir engel oluşturmaması gerektiğine inanır. Bu çerçevede siyasi kültürümüzde yer alan "devlet baba" anlayışını bütünüyle ret eder. Cumhurbaşkanlığı döneminde, bu konuda şunları söylemektedir: "Bir kısım insanımız, devleti baba olarak görmeye devam ediyor. Çok yanlış. Modern bir ülkede artık devlet, baba olarak görülüyor. Bu iş geçmiştir. Çünkü baba olarak gördüğünüz zaman benim bir tabirim var, eline bir gün sopayı alır sizi döver; bir şey diyemezsiniz..."³⁰. Ona göre, devlet ve millet soyut varlıklardır, somut ve ontolojik açıdan temel varlık bireydir. Yaıla'ya göre, Özal "Menderes'in öldürülmesinden bugüne kadar, devleti bir amaç değil, araç olarak gören ve bunu söz ve icraatlarıyla ortaya koyan yegane siyasetçidir"³¹.

Özal, devletçiliği eleştirmekle kalmaz, onun yerine yeni bir model önerir: "Ülkemiz idare sistemini seçerken yanlış bir tercih yapmış ve Fransız sistemini kopya etmiştir. Fransız modeli, maalesef bugünkü dünyamızda bürokrasisi en ağır olan sistemdir... Anglo-sakson sistemi dediğimiz

28 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 24.

29 Hasan Cemal, *Özal Hikayesi*, (Ankara: Bilgi Kitabevi, 2004), s. 320.

30 İzmir Ticaret Odası, "8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İzmir Ticaret Odası'ndaki Konuşmaları", 24 Aralık 1992, s. 14.

31 Atilla Yayla, "Özal Reformları ve Liberalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 585.

Amerikan ve İngiliz sisteminde devlet memuruna, memur da vatandaşına güvenir"³². Özal, her ne kadar hiçbir zaman kendisini liberal olarak adlandırmamış ise de³³, görüşleri ile bürokrasinin etkinliğinin minimize edildiği liberal devleti temsil eden Amerika ve İngiliz devlet sistemini örnek model olarak göstermektedir.

Özal bir zihniyet sorgularken, devletin yetkileri konusunda da yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Siyasal kültürümüzde önemli bir yere sahip, devletin kutsallığı fikrinden vazgeçilmesi gerektiğini vurgulamakta ve devletin sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedir. Bu çerçevede, belediyelere daha fazla yetki verilmesi, adem-i merkezîyetçi bir yapıya geçilmesi, mahalle sakinlerinin yönetim kademesinde etkin faaliyet içinde olması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre yol, su, sağlık ve eğitim benzeri sosyal hizmet alanlarında yetkilerin merkezi hükümetten alınıp, mahalli idarelere verilmesi gerekmektedir: "Devlet idaresinde merkezîyetçiliğin azaltılmasını; hizmetlerin daha etkin, daha müessir, süratli ve verimli bir şekilde yapılabilmesi için mahalli idarelerin yetkiler ve imkanlar yönünden güçlendirilmesini zorunlu görüyoruz"³⁴. Bunun gereği olarak, Türkiye yerel yönetimleri güçlendirmek ve merkezi hükümetin etkinliğini azaltmak adına, bazı önemli maddelerine çekince koymakla beraber - mali özerklik gibi - "hizmette halka yakınlık ilkesi"ne göre hazırlanmış "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı"nı 1991'de 3723 sayılı yasa ile onayladı³⁵. Ancak Özal'ın sözleri ile uygulamaları her zaman tutarlı olmamıştır. Bir yandan "biz demokratik sistemin temelini mahalli idarelerde görüyoruz" diyen Özal, diğer yandan da muhaliflerine karşı merkezi otoriteyi kullanarak, onlara hizmetin götürülmesini devletin olanakları ile engellemeye çalışmıştır³⁶.

Sözleri ile uygulamaları arasında her zaman bir tutarlılık olmasa da, Özal'ın statükocu devlet anlayışına büyük bir darbe vurduğunu söylemek mümkündür. Devletin statükocu anlayışını değiştirme yönünde attığı adımlara ilişkin olarak Göle "O, resmi ideolojiden, devlet protokolünden, gelenekçilikten, önyargılardan giyime ve tüketim kalıplarına varıncaya kadar, her alanda değişmez sanılanları değiştirdi, karşı çıkılmaz sanılanlara karşı çıktı, yıkılmaz sanılanları yıktı. ...İttihatçıların ve Kemalistlerin merkezîyetçi ve jakoben geleneğine karşı, sivil ve katılımcı siyaseti günde-

32 Turgut Özal'ın Görüşleri, <http://anap.org.tr/anap/genelbaskanlar/OZAL/yayin/ozalgorus.htm> (Erişim tarihi: 20 Aralık 2000).

33 Atilla Yayla, a.g.e., s. 588.

34 Turgut Özal'ın Görüşleri, <http://anap.org.tr>

35 Resmi Gazete, 21 Mayıs 1991, Sayı: 20877.

36 Hasan Cemal, a.g.e., s. 323.

me oturtan ilk lider sıfatını kazandı"³⁷ tespiti ile; Özal'ın yüz yıla dayanan bürokratik devlet geleneğine göre hareket eden jakoben devlet anlayışını değiştirdiğini ve katılımcı siyasetin önünü açtığını ifade etmektedir. Bu anlamda da, O'nu liberalleşme açısından en büyük reformist olarak görmektedir. Özal'ın liberal anlayışını eleştirenler, onun liberallik adına liberal otoriteryen bir devlet anlayışını yarattığını ifade etmektedirler. Bu anlamda "Özal liberalizmi"nin, liberalizmin kamusal bağları yok eden yönü ile baskıcı devletin korku ve zor yoluyla toplumsal bağları çözme ve toplumu atomize etme yeteneğinin birleşimini ifade ettiğini ifade etmektedirler³⁸.

Siyasi hayatı süresince, resmi ideolojinin özelliklerini ve hassasiyetlerini paylaştığını gösteren herhangi bir tutumu ve de beyanı olmadı. Özal, statükonun anayasal bekçiliğine sıcak bakmadığı gibi, kafasındaki siyasi program çerçevesinde statükoyu dönüştürme çabası içinde olduğunu her defasında hissettirdi³⁹. Özal, devleti küçültme politikasında başarılı olmadıysa da, "devlet baba" imajının değişmesinde önemli bir aktör olmuştur. "Bireyin devlet için var olduğu" anlayışı yerine, "devletin birey için var olduğu" anlayışını Türkiye kamuoyunun gündemine getirmiştir. Özal'ın liberal-demokrat olup olmadığı bir yana, dikkat çeken bir nokta, ister sağda ister solda olsunlar, devlete aşırı vurgu yapan çevrelerin tümünün Özal'a muhalefet etmiş olmasıdır⁴⁰.

3.1.2. Özal'ın Muhafazakârlik Anlayışı

Türkiye siyasetinin sağ kanadındaki Menderes-Demirel çizgisinin üçüncü halkasına Özal'ı yerleştirmek mümkündür. Ancak seçkinler zümresinden gelen Menderes'in aksine, Demirel ile benzeşen yönleri daha fazladır. Yoksul bir aileden gelmedir ve taşralıdır. Özal'a yakınlığı ile bilinen gazeteci Yavuz Gökmen, evin içinde dominant bir karakter olan dindar annesinin tavrının, Özal'ın muhafazakâr ve otoriter tavrında ilk etkili unsur olduğunu söylemektedir⁴¹. Muhafazakâr kimliği, yaşamının ilk dönemlerinden beri güçlü bir şekilde var olageldi. "Öldükten sonra beni İstanbul'a defnedin, kıyamete kadar Fatih Sultan Mehmed'in manevi ruhaniyeti altında

37 Akt. Fikret Elma, a.g.e., s. 137.

38 Nilgün Toker, "Türkiye'de Liberalizm ve Birey", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 116.

39 Mustafa Erdoğan, Liberal Toplum, Liberal Siyaset, s. 316.

40 Mustafa Erdoğan, Rejim Sorunu, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998), s. 200.

41 Yavuz Gökmen, Özal Sendromu, (Ankara: V Yayınları, 1992), s. 26-27.

bulunmak istiyorum"⁴² diyen Özal, maneviyata yönelik bu inancını iktidarı boyunca uyguladığı muhafazakâr politikalar ile göstermeye çalıştı.

1970'lerin politik mücadelesi içinde İslamcı ve milliyetçi bir konumda olan Özal, Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki müsteşarlığı döneminde muhafazakâr "dindar" bürokrat grubunun lideri durumundaydı. 1970'lerde Milli Selamet Partisi'ne (MSP) yakın durmaktaydı. Öyle ki, 1977 milletvekili genel seçiminde MSP'den İzmir Milletvekili adaylığı olmuştu. Bu dönemde bir konuşmasında "bilgili, fakat imansız insanların ne kendilerine ne de memleketlerine hiçbir faydaları yoktur" diyecektir⁴³. Nakşibendiliğin İskender Paşa Cemaati'ne bağlı olduğu hep iddia edildi. Bu cemaatin modern örgütlenme girişimlerinden olan İlim Yayma Vakfı'nın kurucuları arasında yer almaktaydı⁴⁴. Daha sonra kurduğu ANAP'ın bel kemiğini kardeşleri Korkut Özal, Yusuf Bozkurt Özal, kuzeni Hüsnü Doğan ile Hasan Celal Güzel, Mehmet Keçeciler, Ekrem Pakdemirli ve Yıldırım Aktürk gibi muhafazakâr çevreler oluşturmaktaydı.

Özal dini hassasiyetlere sahip olmakla birlikte, onun kişiliğine yön veren temel faktörler yenilik anlayışı ile zenginliğin önemine inanmış olmasıdır. Bundan dolayı, hayatının her döneminde Amerikan toplumuna ve siyasal sistemine hayranlık duydu. Onun muhafazakârlığı dini bir bütün olarak yaşamaya dayanan bir muhafazakârlık değil, seküler yaşam düzeni ile dini muhafazakârlığı Amerika ve İngiltere'deki liberal-muhafazakârlık anlayışına uygun bir şekilde sentezlemeye dayanan bir muhafazakârlıktır. Basın önünde alkollü içki kullanmaktan ve modern bir hayat sürmekten - başı açık eşiyile plajda dolaşır, eğlence yerlerine giderdi - çekinmemiştir. Bu nedenle, eklektik bir karaktere sahip Özal'ın gelenek ile modernliği harmanlayan modern muhafazakâr bir düşünceye sahip olduğu söylenebilir⁴⁵. Bir konuşmasında, "Ve belki de en mühimi: Türkiye laik bir ülkedir. Türkiye demokratik bir ülkedir. Türkiye Müslüman bir ülkedir..."⁴⁶ diyen Özal, modern toplumun siyasal düşüncesinin temel ilkesi olan laiklik ile dini birlikte anarak, bu iki düşünceyi bir arada yaşatacak bir anlayışın ortaya çıkmasını arzulayan düşüncesini dile getirmiştir. Bu anlayışından dolayı, muhafazakârlığı, sosyal hayatın değerler kümesinin önemli bir

42 Turgut Özal Albümü, http://www.anap.org.tr/anap/genelbaskanlar/Ozal/7anma_yili/ozal_albumu/1b.htm (Erişim tarihi: 20 Aralık 2000).

43 Emin Çölaşan, Turgut Nereden Koşuyor, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989), s. 99.

44 Tanıl Bora, "Turgut Özal", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm, Ed. Bora, Tanıl; Gültekinil, Murat, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 593.

45 Ozan Örmeci, Türk Siyasal Hayatı, (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2008), s. 224.

46 Turgut Özal, "Turgut Özal'ın 18 Şubat 1993 Günü İstanbul Taksim Meydanı'nda Yapılan Bosna- Hersek Mitingi'nde Yaptığı Konuşma", Türkiye Günlüğü, Sayı: 22, Bahar 1993, s. 8.

enstrümanı olarak gördüğü kültürel boyutuyla - aile, milli birlik, gelenek, örf/adet - sınırlıdır. Kültürel muhafazakârlığı ise iki toplumsal etkene dayanmaktadır: Birincisi, manevi değerlerin insanın iç dünyasını besleyen değerler olması; ikincisi de, din, örf ve adet gibi değerlerin, toplumsal bütünleşme açısından bir öneme sahip olmalarıdır⁴⁷.

Özal, kültürel muhafazakârlık adına milli ve manevi değerlerin korunması konusunda önemli bir hassasiyete sahiptir. Bu çerçevede, aileyi söz konusu değerlerin korunmasında bir güvence olarak görür: "Aile, milletimizin temelidir. Aile yapımızın korunması ve devam ettirilmesi, gençlerimizin yetiştirilmesinde, örf ve anelerimizin devamında çok önemli rol oynar". Aynı zamanda, "maddi ve manevi gelişmeyi birlikte sağlamanın zaruretine inanıyoruz ... İlk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu görürüz"⁴⁸ diyerek, dini-muhafazakâr değerlerin korunması ve toplumsal yapıda kök salması adına devletin temel eğitim kurumlarında dini eğitim ile ilgili tedbir alması gerektiğini ifade etmektedir.

Özal, yeri geldiğinde pragmatizmini dini hassasiyetlerinin önünde tutmaktan da çekinmemiştir. Örneğin, Muhafazakâr kimliğine rağmen, Birinci Körfez Savaşı sırasında Irak'ı vurmaya hazırlanan ABD askerlerine Türkiye'nin hava sahasını ve İncirlik üssünü açmış, Müslüman bir ülkeyi vurma konusunda herhangi bir kaygıya kapılmaktan ise, bu savaşta "bir koyup üç alma" hesaplarının peşine düşmüştür⁴⁹.

Bir taraftan, geleneğe, dine, örf ve adetlere, tarihi ve kültürel mirasa sahip çıkmış, diğer taraftan ise ekonomik ve teknolojik modernleşmeye, batı değerlerine, demokrasiye ve liberalizme olan hayranlığını her defasında dile getirmiş Özal, muhafazakârlığını modernlikle bütünleştirmiş bir siyasi figürdür. Bu yönüyle, hem muhafazakâr ve Doğulu, hem de modern ve Batılı olmayı başarmaya çalışan bir siyaset adamıdır.

3.1.3. Özal'ın Milliyetçilik Anlayışı

Türkiye'de milliyetçilik hem sağ hem de solun referans aldığı temel ideolojilerden bir tanesidir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte, hem yeni devletin hem de Türk kimliğinin tanımlanmasında başat bir rol oynamıştır. Türkiye'de merkez sağ milliyetçik, din ile bütünleşmiş daha "liberal" bir

47 Zeki Duman, a.g.e., s. 261.

48 Turgut Özal'ın Görüşleri, <http://anap.org.tr>

49 Tefvik Çavdar, a.g.e., s. 285.

forma sahiptir. Oysa ki, Kemalist milliyetçiliğin hukuki ve kültürel yönü dışında, ezilmiş ulusların savunmaya dayalı milliyetçiliğini aşan, liberal-bireyci değerler yerine, ırki ve etnik vurgusu ağır basan etno-kültürel yönelimli bir diğer yönü vardır. Bundan dolayı da iç siyasette etnik hakimiyete yönelen bir yapı kazanmıştır⁵⁰.

1975 kısmi senato seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) gibi Türkçülüğe vurgu yapan bir partiden milletvekili adaylığını düşünecek olan Özal, "Türk-İslam sentezi" anlayışı ile bütün sağ bir çatı altında toplamayı hedefleyen Aydınlar Ocağı'nın bilinen üyelerindendi. Ancak bir bütün olarak bakıldığında Özal'ın milliyetçiliğinin ırkçı bir milliyetçiliğe dönüşmediği söylenebilir. Milliyetçiliğini liberalizme eklemeyen bir temele oturtur⁵¹. "Milliyetçilik, toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünebilmesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani, başka ülkelerle yarış edecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacın var mı?"⁵² diyerek milliyetçiliğe işlevsel bir anlam yükleyen Özal, bir başka konuşmasında da "bizim milliyetçiliğimiz, Avrupa'dan geri kalmama milliyetçiliğidir, onunla yarış etme milliyetçiliğidir. Ben milliyetçiliği böyle anlıyorum" demektedir⁵³. Bu bağlamda, milliyetçiliğe de yerine getireceği toplumsal işlevi açısından bir değer yüklemektedir. Ona göre, milliyetçi olmak sosyal, ekonomik ve teknolojik olarak başka ülkeler ile mücadele etmektir. Buradan hareketle, değişimi kaçınılmaz gören Özal, "toplumun değişmesine mani olamazsınız. Bu bir süreç. Ne kadar karşı hareket de yapsanız, değişim devam edecektir"⁵⁴ sözleriyle, statükocu milliyetçiliğe karşı olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Özal'ın milliyetçiliği, vatanseverlik duygusunda kamu düzeni ve sosyal uyum potansiyeli gören ve tarihten gelen kurumların ve değerlerin savunulması biçiminde varlık bulan muhafazakâr milliyetçilik ile örtüşmektedir⁵⁵. Özal, Türk-İslam sentezi motiflerini de içeren milliyetçilik anlayışını, 1980 sonrasında uyguladığı liberal-muhafazakâr politikalar ile etnik öğelere vurgu yapan, devletin resmi tezi hükmündeki Kemalist milliyetçiliğin yerine ikame etmeye çalışmış ve Kemalist milliyetçiliği büyük ölçüde budamıştır⁵⁶. Bunun da, bugünkü siyasal tartışmaların zeminini oluşturduğu ileri sürülmektedir.

50 Zeki Duman, a.g.e., s. 267-268

51 Tanıl Bora, a.g.e., s. 593.

52 Mehmet Barlas, Turgut Özal'ın Anıları, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1994), s. 123.

53 Zeki Duman, a.g.e., s. 270.

54 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 305.

55 Mümtazer Türküne, Siyaset, (İstanbul: Opus Yayınları, 2010), s. 641.

56 Mehmet Karakaş, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", Doğu Batı, Sayı: 38, Yıl: 9, 2006, s. 70-71.

3.1.4. Özal'ın Sosyal Adalet Anlayışı

1929 ekonomik bunalımı sonrası Keynesyen sosyal devletçi politikalar bütün dünyada ilgi görmeye başladı. İşsizlikten, sağlık ve barınmaya kadar bütün kamusal hizmet alanlarında devletin müdahaleci rolünü ön plana çıkaran sosyal adaletçi refah devleti anlayışı, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'lerin başına kadar hakim ekonomi politiği olmayı başardı⁵⁷. 1980'lerin sonlarında baş gösteren işsizlik, ekonomik durgunluk, enflasyon ve petrol fiyatlarındaki anormal yükseliş, refah devletinin sonunu getirirken devletin ekonomideki müdahalesini minimize eden yeni sağ siyaseti gündeme getirdi. Yeni sağ siyaset, soldan farklı olarak sosyal adalete ekonomik eşitlik yönünden değil, herkes için asgari bir yaşam standardı açısından bakmıştır.

Sosyal politikasını dar ve sabit gelirli (onun deyimiyle "ortadirek") kesime göre belirleyen Özal, gelir dağılımını yapısal reformlarla düzeltmek yerine popülist politikalar uygulamıştır. Örneğin imar affı kapsamında yaklaşık iki milyon kişiye tapu dağıttı. İthal edilen lüks mallardan ve turistik amaçlı yurt dışı gezilerinden "Toplu Konut Fonu" adına vergiler alındı. Bu vergilerle dar gelirli ailelere konut yapılması düşünüldü, ancak amacına ulaşamadı. Aynı şekilde, yoksul ve dar gelirli kesimlere yardım amaçlı ithal edilen lüks mallardan alınan vergilerden oluşturulmuş ve "fakir fukara fonu" olarak bilinen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu'nu kurdu⁵⁸. Özal, sosyal adaleti zenginlerden daha fazla vergi toplayarak her çeşit lüks tüketim maddelerinden topladığı vergileri dar gelirli ve sabit ücretli kesime hizmet şeklinde aktarma biçiminde düşünmüş ve bu yönlü politikalar uygulamaya çalışmıştır. Bir başka ifade ile, sosyal adaleti toplumsal sınıflar arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkları gidermede görmekteydi. Ancak, temel sosyal hizmetler içinde yer alan örneğin sağlık ve eğitim hizmetlerinin – bu dönemde – hem kalitesi düşmüş hem de kar amacı güden kurumlar haline gelmiştir⁵⁹. Bunun yanında, yüksek enflasyon, ekonomide yaşanan yolsuzluklar, vergi kaçakçılığı ve "zengini kayırma" gibi olumsuzluklar göz önünde bulundurulduğunda Özal'ın sosyal adalet konusunda başarılı olduğu söylenemez.

57 Gencay Şaylan, Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), s. 60-67.

58 Zeki Duman, a.g.e., s. 273-275.

59 Tefik Çavdar, a.g.e., s. 291.

3.2. Özal'ın Ekonomi Anlayışı

Özal, başbakan olur olmaz 1980 askeri darbe yıllarındaki bakanlığı döneminde yarım kalan programlarına yeniden ivme kazandırdı. Bütünüyle ekonomi üzerine odaklandı ve ekonominin yapısı ile dışa açılma konularında yeni uygulamalar başlattı. Sabit kur politikası yerine gerçekçi ve esnek kur politikasına uyum sağlamaya çalışıldı; ithalatta büyük ölçüde serbestiyet getirildi; yabancı bankaların Türkiye'de şube açmaları teşvik edildi, ayrıca ticari bankaların döviz piyasalarındaki faaliyetlerini genişletilmelerine olanak tanıyan düzenlemeler yapıldı. Ekonomide liberalizmi şiddetle savunan ve neredeyse sosyal ve siyasal bütün iyileştirmelerin de temelinde ekonomik liberalizmi gören Özal; serbest piyasaya yönelik reformlarını her fırsatta hayata geçirmeye çalıştı. Türk parası konvertibl hale getirildi. Devletçi politikalar yerini özel sektörün öncülüğüne bıraktı. Bu bağlamda, 1986'da İstanbul Menkul Kıymetler Borsası faaliyete geçti. 1988'de yabancı yatırımların Türk sermaye piyasasına girmesine imkan tanındı⁶⁰.

Özal'a göre piyasa ekonomisi prensipte kendi doğal haline bırakılmalı. Çünkü piyasa kendi başına bırakıldığında, birey piyasa içinde kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalıştığında en iyi şekli ile çalışır. Ancak Özal, piyasaya hiç müdahale edilmemesi gerektiğini de söylemez. Sınırlı müdahaleden yanadır⁶¹. Bu anlamda da, devlet ekonomik işlerden bütünüyle elini eteğini çekmeyecek, sınırlı düzeyde, daha çok bir düzenleyici araç olarak, gerektiği zaman müdahale edecektir: "İktisadi faaliyetlerde devlet, genel olarak bütün millete hitap edecek altyapı mahiyetindeki hizmetlere yönelmelidir"⁶². Bu çerçevede, devletin imalat sanayindeki üretim kapasitesi azaltılarak, faaliyetleri daha çok alt yapı yatırımları ile sınırlandırılmasına çalışıldı.

Liberal düşünce okullarının savunuculuğunu yaptığı ve özellikle 1980'lerde ciddi bir destek bulduğu piyasa ekonomisi ile demokrasinin ayrılmaz bir bütün oluşturduğu fikrinin revaçta olduğu bir dönemde; Özal bu iki olgu arasında düz çizgisel bir ilişki kurmaktaydı⁶³. Özal, piyasa ekonomisini salt maddi değer yaratan bir alan olarak görmemekteydi. Ona göre, piyasa ekonomisinin bundan çok daha büyük işlevi vardır. Demok-

60 Gülten Kazgan, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1995), s. 192-193; Hasan Kazdağlı, "Turgut Özal'ın İktisadi Reformları", Kim Bu Özal, Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı, (İstanbul: Boyut Kitapları, 2003), s. 460-463.

61 Coşkun Can Aktan, "Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 40, Yıl: 5, Haziran 1996, s. 20.

62 ANAP Parti Programı, www.belgenet.com

63 Cüneyt Ülsever, *Teneke Evin Torunu*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999), s. 234.

rasi, piyasa ekonomisindeki gelişmeler sayesinde mümkün olabilecektir. Ekonomisi gelişmemiş bir toplumda demokrasi de olamazdı: "Önce ekonomi, sonra demokrasi" biçiminde formüle edilen bu anlayışını 1986 ekiminde Harbiye Orduevi'nde bir grup gazeteci ile yemek yerken şu şekilde izah edecektir: "Önce ekonomi yasaklardan arındırılacak, tam liberal olacak. Bu yolla ekonomi güçlenecek, havadan para kazanma yolları kapanacak. Bütün bunlara paralel olarak da demokrasi gelişecek. Batı'da da demokrasinin temelinde liberal ekonomi yatmıyor mu? Karaborsayla, kuyrukla demokrasi kurulamaz. Demokrasi için ekonominin ayakları üstünde kalması lazım"⁶⁴. Bu mantık içinde, sadece demokrasi değil, diğer bütün özgürlükler de piyasa ekonomisi içinde ancak varlık bulabilir: "Savunduğumuz serbest rekabet düzeni, serbest piyasa ekonomisi, basın ve düşünce hürriyetinin yerleştiği en iyi ortamdır. Serbest rekabet sisteminin serbest pazar ekonomilerinin uygulandığı tüm ülkelere bakalım. Bir de serbest rekabet sisteminin uygulanmadığı Doğu Bloku ülkelerine bakalım. Hangisinde acaba fikir hürriyeti, basın hürriyeti, düşünce hürriyet gelişmiştir"⁶⁵. Serbest piyasa ekonomisine atfedilen bu önem, hayatın tümünü içine alan bir değere dönüşmektedir. Böylece, piyasa ekonomisi, sadece siyasal özgürlükler için değil, aynı zamanda, daha geniş anlamda, ontolojik açıdan kendini gerçekleştirmenin zorunlu bir koşulu haline gelmektedir.

Fikri temelde, ekonomik özgürlük üzerinden bütün özgürlüklere ulaşmaya çalışan Özal, uygulamada aynı prensiplere bağlı kaldığı söylemez. Bir kere, ekonomik özgürlüğün sivil alanda özgürlükçü bir ortam oluşturabilmesi için üretici aktörler ve işverenlerin devlete bağımlı olmayacakları ve özerk hareket edebilecekleri bir siyasal ortamı gerektirir. Oysa ki, Özal, büyük ticaret grupları ile yaptığı toplantılarda ses tonu ve tutumu ile onlarla fikir alışverişinde bulunmaktan çok, emir veren bir tutum içinde olmuştur⁶⁶. Liberalizme uymayacak şekilde vergileri arttırmış, Katma Değer Vergisi (KDV) gibi yeni vergiler getirmiştir. Aynı zamanda, onun döneminde, gayri safi milli hasılanın devletçe kontrol edilen kısmı azalmamış, tam aksine, artmıştır. Özal, bir yandan özel sektör ve özelleştirme politikalarıyla ekonomik kalkınmayı savunmuş, diğer taraftan da kamu sektörünü yatırım yapılan bir alan olarak kullanmaya devam etmiştir⁶⁷. Bunun da ötesinde, düşüncelerinde ekonomide serbest pazarı, sosyal alanda muhafazakâr değerleri savunan Özal'ın, kendi iktidarı döneminde ahlaki yozlaşma, rüşvetin yaygınlaşması bir yana adeta rüşveti teşvik eden

64 Hasan Cemal, a.g.e., s. 307.

65 Turgut Özal'ın Görüşleri, <http://anap.org.tr>

66 Metin Heper, a.g.e., s. 263.

67 Atilla Yayla, a.g.e., s. 587.

“benim memurum işini bilir” yönlü açıklamaları ne liberal anlayışla ne de muhafazakâr değerler ile açıklanabilir⁶⁸. Bu anlayışı ile adeta “para kazanmak söz konusu ise gerisi pek önemli değildir” tarzı bir pragmatizmi toplumun gündemine getirdi.

Bir çok çevre, 1980’li yıllarda, Türkiye’de, piyasanın çok keyfi, kuralsız ve yasadışı bir gelişme gösterdiğini ifade etmektedir. Buna göre, Özal’ın iktidarı döneminde burjuvazi, yasal olmayan ve yasalara uydurulan yollarla bir sermaye birikimine gitmiştir⁶⁹. Uyuşturucu kaçakçılığında elde edilen kara paranın sistemin içine çekilmesi, hayali ihracat, kamu bankalarının içinin boşaltılması, ihale mafyası, vergi kaçırma gibi yasadışı uygulamaların yanında; kişiye özel teşvik ve kararnameleler, sermaye lehine düzenlemeler ve faiz gelirleri gibi haksız yollarla yasaya uydurulan düzenlemeler ciddi anlamda eleştirilmiştir⁷⁰. Bu uygulamaların sonucu olarak, “dava adamı” yerini “teknik adam”a, “ilkesel ideolojik duruş” yerini “iş bitirici” anlayışa bıraktı⁷¹.

Söz konusu olumsuzluklar bir yana, o güne kadar bir çok mal, özellikle elektronik eşya, ancak kaçak yollardan ülkeye girebilmişken, Özal hükümetleri Türkiye ekonomisini rekabet koşulları ile buluşturmuş, ekonomiyi dışa açarak, halka yeni ekonomik fırsatlar sunmuştur. Özal’ın ekonomi politikalarının sonucu olarak, iş adamları ihracat yapma ve buna göre malın kalitesini ve mahiyetini ayarlama gereğini duydu. Paranın ve dövizin değeri anlaşıldı. Dış ticaret ve bankacılıktan, iletişim ve turizme kadar çeşitli alanlarda Türkiye ekonomisinin dünya ile bütünleşmesinin zemini oluşturuldu. Türkiye yabancı sermaye ve finans çevrelerinin daha olumlu baktığı bir ülke olmaya başladı⁷². Bu politikaların bir sonucu olarak ve küresel gelişmelerin de etkisi ile 1970’li yıllardan itibaren iktisaden egemen bir sınıf olmakla birlikte, ekonomik gücü oranında kültürel ve siyasal bir üstünlüğe sahip olamayan Türk burjuvazisi, 1980 sonrasında kültürel ve siyasal üstünlüğü de ele geçirmeye başlamanın, bir başka ifade ile, hegemonik bir güç olmanın zeminini kazandı⁷³.

68 Ozan Örmeci, *Türk Siyasal Hayatı*, (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2008), s. 226.

69 Alev Özkazanç, “Türkiye’nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 638.

70 Fatih Emin, Turgut Özal, (İstanbul: Risale, 1993), s. 116-121.

71 Tanıl Bora, a.g.e., s. 599.

72 Osman Ulagay, *Özal’ı Aşmak İçin*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1988), s. 37.

73 Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003), s. 85-86.

3.3. Özal'ın Demokrasi Anlayışı

12 Eylül ara rejimi, demokrasiyi askıya almanın yanında ifade ve düşünce özgürlüğünü büyük ölçüde sekteye uğratmış, baskıcı uygulamaları ile değişik toplumsal kesimlerin mağdur olmasına sebep olmuştur. Bu dönemde, özellikle sol entelektüeller cezalandırılmış, bundan devletin yanında yer alan milliyetçi çevreler de nasibini almıştır. Basına sansür uygulanmış, yüzlerce aydın yazar ve düşünür hapse atılmış, sol görüşlü çok sayıda öğretim üyesi görevlerinden alınmış, siyasi parti liderleri gözetim altına alınmıştır. Kürtçenin evde dahi konuşulması yasaklanmıştır. Böyle bir ortamda ve askeri vesayetin çok güçlü olduğu bir süreçte Özal, Kasım 1983'te yapılan ve askerin siyaset yasağı koyması nedeniyle, önemli siyasi aktörlerin yer almadığı bir seçimle siyasal iktidara sahip olmuştur.

Özal'ın yönetimindeki ANAP'ın iktisadi liberalizm ve "araşsal devlet" tezleri üzerindeki vurgusu daha belirgindir. Kurucu kadroları ve toplumsal tabanı büyük ölçüde muhafazakâr - milliyetçi kesimlerden oluşan ANAP, iktisadi özgürlük ve din özgürlüğü konusunda gösterdiği hassasiyetin aynısını sivil ve siyasi özgürlükler konusunda göstermemiştir; çünkü Özal'a göre, politik sorunlar, ekonomik sorunların halledilmesi ile çözüme kavuşabilir. Bu bağlamda, demokrasinin serbest piyasa koşullarının kökleştiği toplumlarda hayat bulabileceğini düşünmektedir. Ancak, bu Özal'ın demokrasi ve özgürlükleri bütünüyle göz ardı ettiği anlamına gelmez. Özellikle, cumhurbaşkanlığı döneminde daha liberal bir söylem geliştirmiştir⁷⁴. Bu bağlamda cumhurbaşkanlığı döneminde daha liberal bir tutum sergileyen Özal, söz konusu tutumuyla uyumlu bir şekilde cumhurbaşkanı seçilmemiştir. Parlamentodaki hiç bir partinin destek vermediği bir seçimle ve seçmenlerin ancak yaklaşık %20'sinin desteğini alan bir meclis tarafından cumhurbaşkanı olarak seçilmesi⁷⁵, onun bu konumunun meşruiyetinin hem muhalif partiler hem de kamuoyu tarafından tartışılmasına sebep olmuştur.

Bireyin doğuştan bir takım temel hakları beraberinde getirdiğini düşünen Özal, özellikle düşünce özgürlüğüne vurgu yapmaktadır. Konuşulması gereken fikirlerin engellenmesini düdüklü tencerede kaynayan suyun oluşturduğu basınca benzetmektedir. O açıldığında sorun olmaz, ama nefes almasına izin verilmediğinde çevresine zarar verir⁷⁶. İnsanların kendilerini ifade etmelerine imkân tanındığında, şiddeti kullanmaya yönelik duyguları yüzeyi yalayıp geçen ateş gibi sönüp gider. Özal, toplu-

74 Mustafa Erdoğan, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", s. 35

75 Feroz Ahmad, a.g.e., s. 278.

76 Coşkun Can Aktan, a.g.e., s. 18.

mun dahi, bireyi temel hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakamayacağını ve bu anlamda bireyin söz konusu haklarının anayasal çerçeve içinde güvence altına alınması gerektiğini savunmaktadır: "...Yani yetki verdiği-miz insanlar her şeyi yapmaya kadir midirler? Yoksa her şeyi yapamazlar mı? Bunları düşünmek lazım, çünkü gelecek dünyada en önemli unsur, ferdin bizzat kendisi olacaktır. İnsana dönük olacağız, insan işin merkezine geliyor. Bunu düşündüğümüz zaman, insanın haklarını sınırlayacak bir takım sistemlere iyi bakmak lazım. ... anayasamıza yazarken, bir takım konuların meclislerin bile yetkisinde olmayacağını yazabilir miyiz? Bu insanların en tabii yetkileridir..."⁷⁷. Özal, bu görüşleri ile aynı zamanda milli egemenliğe dayalı ulus devletlerin ilhamını Rousseau'dan alan çoğunluğu mutlak güç kabul eden anlayışa karşı, "sınırlı egemenlik" biçiminde tarif edilebilecek bireyin temel hak ve özgürlüklerinin yasamanın takdirine bırakılmadan güvence altına alınması gerektiğini savunan daha ileri bir demokrasi aşaması olan "anayasal demokrasi"ye işaret etmektedir.

Demokrasi ve temel haklar konusunda ciddi hassasiyetler ortaya koyan Özal'da pragmatizm, her zaman için belirleyici olmuştur. Özal, yönetimindeki ANAP iktidarı ile birlikte, aşırı merkezîyetçi siyasal gelenekten "homo economicus"un öncülüğünde, siyasal ve kültürel pragmatik değerlere geçildi. Siyaseti ekonomiden ayırmak bu uygulamanın önemli sonucu oldu⁷⁸. Bunun somut uygulaması, demokrasinin varlık sebebi olan sivil toplumun kültürel bir varlık olarak görülme-yip ekonomik boyuta indirgenmesidir. Ancak bu sadece Özal iktidarının temsil ettiği bir anlayış olmaktan çok Türkiye'de diğer sağ iktidarların da "kalkımcı-büyü-meci" telakki içinde toplumsal hayatın her alanına sokmaya çalıştığı bir uygulamaydı. Sivil toplumun ekonomik boyuta indirgenmesi anlayışı, Batı Avrupa ve ABD'deki piyasa ile sivil toplumu özdeşleştiren ve bir bakıma demokratik kültürde içkin olan katılımcılık ve çoğulculuğa gereken önemi vermeyen yeni-muhafazakâr anlayış ile uyumluluk arz eder⁷⁹. Bu tutumundan dolayı, Özal'ın ekonomi alanında yaptığı reformlar ile Türkiye'nin önünü açtığını, ancak aynı reformist tutumunu siyasi alanda göstermediğini, hatta siyasette otoriteryen bir çizgide hareket ettiği söylenmektedir. Buna göre, gerekli çoğunluğa sahip olduğu halde demokratik bir anayasa hazırlamadığı ve 12 Eylül askeri darbesinin anti-demokratik

---

77 Coşkun Can Aktan, "Turgut Özal'ın Anayasal Demokrasi ve Anayasal İktisat Üzerine Düşünceleri", Yeni Türkiye, Sayı: 30, Yıl: 5, Kasım-Aralık 1999, s. 622-623.

78 Ali Yaşar Sarıbay, Siyaset, Demokrasi ve Kimlik, (Bursa: Asa Kitabevi, 1998), s. 39.

79 Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, (İstanbul: Alfa Aktüel, 2007), s. 554.

kalıntılarını tasfiye etme yoluna – bundan yarar sağladığı için – gitmediği iddia edilmektedir⁸⁰. 12 Eylül darbesinin meşruiyetini hiçbir zaman sorgulamayan Özal, “sivilleşme” yönündeki uygulamalarını 12 Eylül rejiminin etkisini azalttığı oranda pratize etmiştir⁸¹.

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana Cumhuriyet'in kurucusu misyonunu yüklenmiş askerler, siyasal iktidarların karar ve eylemlerine her zaman için müdahale etme gereğini hissettiler. Bu müdahale ve askerin kendi başına buyruk hareket etme tavrı Özal döneminde de devam etti. Ancak Özal, bu durumdan rahatsızlığını dile getirmekte çekinmedi. Demokratik bir sistemde askerin siyasete karışmaması gerektiğine her defasında vurgu yapan Özal, 24 Haziran 1987 günü Bakanlar Kurulu'nda asker-siyaset ilişkisi konusunda şunları söylemiştir: “Türkiye’de demokrasiyi istiyorsak askerleri yerli yerine koymamız lazım. Demokrasi sivil bir idare tarzıdır ve siviller askerleri de yönetirler”⁸². Bu minvaldeki tutumunu askerler karşısındaki uygulamalarında da görmek mümkündür. 1987 yılında darbe yapacağı konuşulan ve Özal’ın politikalarından rahatsız olduğu düşünülen dönemin genelkurmay başkanı Necdet Üruğ, erken emekli olup yerine kendisine yakın Necdet Öztorun’un genelkurmay başkanı olmasını sağlamak istemekteydi. Bunun farkına varan Özal, dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren’in de desteği ile Necip Torumtay’ı önce kara kuvvetleri komutanı yaptı, sonra da genelkurmay başkanlığına getirdi⁸³. Necdet Üruğ’un planının amacının vesayetçi sistemi devam ettirmek olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Onun için, Özal’ın operasyonu ertesi gün gazetelerde “Özal’dan demokrasi darbesi” benzeri başlıklar ile yorumlandı⁸⁴. Özal, askerler ile diğer bir önemli sorunu da Körfez Savaşı döneminde yaşadı. 1990’da yaşanan Körfez krizi, Özal ile askerleri yeniden karşı karşıya getirdi. Türkiye’nin Irak’a asker göndermesine karşı çıkan dönemin genelkurmay başkanı Necip Torumtay, Özal’ın kendi planlarında ısrar etmesi üzerine görevinden istifa etti⁸⁵. Özal’ın askerlere karşı bu tarz tutumlarını Türk siyaseti üzerine uzman Zürcher “her ne kadar cuntayla işbirliği içinde olmuşsa da Özal sivil siyasetin orduya olan üstünlüğünü yeniden oluşturmakta kararlıydı”⁸⁶ şeklinde yorumlamaktadır.

80 Atilla Yayla, a.g.e., s. 584.

81 Tanıl Bora, a.g.e., s. 590.

82 Yavuz Gökmen, a.g.e., s. 133.

83 Hasan Cemal, a.g.e., s. 228-232.

84 Yavuz Gökmen, a.g.e., s. 131-134.

85 Feroz Ahmad, a.g.e., s. 280-281.

86 Erik Van Zürcher, a.g.e., s. 413.

Özal'ın demokrasi ile ilişkisine bir bütün olarak bakıldığında, demokratik hak ve özgürlükleri toplumun "olgunluk düzeyine" ve "hazır olusuna" göre aşamalandırdığını söylemek mümkündür. Demokratikleşme yönündeki reformları konjoktürel müsaitliğe bağlı olarak uygulamıştır⁸⁷. Kemalist çevrelerde çok tartışılan ve rejimi değiştirme niyetinde olmakla suçlanan Özal, uygulamaları ile cumhuriyetçi, jakoben Kemalist ve bürokratik devlet anlayışını demokratik değerlere doğru ciddi anlamda revize etmiş ve tartışmaya açmıştır.

3.4. Özal'ın "Üç Temel Özgürlük" Anlayışı

Özal'ın siyaset felsefesini üç temel özgürlük oluşturmaktadır: "Değişim için üç önemli konuyu söyleyeceğim. Üç önemli konu üzerinde hassasiyetle durmamız, bu prensiplerde devam etmemiz lazım. Bunlar üç ana hürriyettir. Bir tanesi fikir, düşünce hürriyetidir... İkinci önemli hürriyet, esas itibariyle din ve vicdan hürriyetidir. Üçüncü hürriyet de teşebbüs hürriyetidir"⁸⁸. Uygulamalarda söz konusu bu üç özgürlük bazı zamanlar göz ardı edilmiş ise de, bir prensip olarak bu özgürlükler Özal'ın düşünce dünyasında önemli bir yere sahiptir.

3.4.1. Düşünce ve İfade Özgürlüğü

Özal, ekonomik özgürlük ile düşünce ve ifade, insan temel hak ve özgürlüklerini paralel özgürlükler olarak görmüş, ekonomik özgürlüğün tek başına yeterli olmadığını, demokratik özgürlüklerin bu özgürlük anlayışı içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. İfade ve düşünce özgürlüğünün baskı altına alınması durumunda bunun toplumsal patlamalara sebep olacağını savunarak, ifade ve düşünce özgürlüğü anlayışını işlevsellikle rasyonalize etmiştir.

Özal, konuşmalarında çoğulculuğu ve insan temel hak ve özgürlüklerini yüceltmıştır. Onlara en kutsal ve vazgeçilmez haklar olarak bakmıştır. Örneğin 18 Şubat 1993 günü İstanbul Taksim Meydanı'nda yapılan Bosna-Hersek mitinginde yaptığı konuşmada bu özgürlüklere vurgu yapmıştır: "Çoğulculuk, çok seslilik, söz ve fikir hürriyeti, temel hak ve hürriyetlere kayıtsız şartsız saygı artık toplum hayatımızın temel esasları haline gelmiştir. Bu noktadan geri dönmeyi bundan böyle kimse tasavvur

---

87 Tanıl Bora, a.g.e., s. 591.

88 Coşkun Can Aktan, "Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili", s. 15.

edemez.”⁸⁹. Özal bu ve buna benzer konuşmaları ile Türkiye’de insanların daha cesur düşünmelerine, sosyal ve siyasal hayatta daha etkin olmalarına yardımcı olmuştur.

Globalleşen dünyada bazı yasakların anlamsızlığını gören ve her defasında birey haklarına vurgu yapan Özal, 12 Nisan 1991 tarih ve 3713 sayılı Kanun ile “dil yasağı” getiren “Türkçe’den Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun”u kaldırdı. Bu yasağın kalkması ile Kürtçe üzerinde yıllardır devam eden yasak kalkmış oldu. Cumhurbaşkanlığı sıfatıyla “benim anneannem de Kürt’tü” demesi ve bunun da ötesinde, dönemi içinde düşünüldüğünde, herkesin cesaret edemediği şekilde Kürt meselesinde federasyonun dahi tartışılabileceğini ifade etmesi, yıllardır tabu haline getirilmiş bir sorunun tartışılabilir olmasına ön ayak oldu⁹⁰. Özgürlük ve serbest düşüncenin bir çok toplumsal sorunun çözülmesinde bir anahtar görevi gördüğünü düşünen Özal, Kürt sorununun da aynı serbestlik ortamında çözülebileceğine inanmaktaydı: “Bütün sorunlarda olduğu gibi Güneydoğu’da da çözüm, özgürlük, serbest düşünce, konuşma ve diyalogla bulunur... Sopa ile bulunmaz... Yani bir takım şeyler var... iyi muamele, insanca muamele gibi...”⁹¹. Bugünden bakıldığında bu tür adımlar çok önemli gözükmebilir. Ancak “Kürt” kelimesini telaffuz etmenin dahi sorun teşkil ettiği bir dönemin koşulları içinden bakıldığında, bu tür adımların cesur adımlar olduğu anlaşılır.

Her defasında basın özgürlüğüne vurgu yapan Özal, basın özgürlüğünü demokrasinin zorunlu bir koşulu olarak görür. Basın özgürlüğüne bu denli önem atfeden Özal’ın, “Küçükleri Muzır Neşriyat’tan Koruma Kanunu” gibi bir takım yasaklayıcı uygulamaları, savunduğu özgürlükçü düşünceleri ile çelişmiştir. Bu yasa uyarınca 1986 ile 1988 yılları arasındaki iki yıllık süreçte basına verilen para cezaları 7 milyar 730 milyon TL⁹²dir. Aynı dönem içinde sürmekte olan muzır davalarının sayısı 206 kadardı; bunlardan istenen para cezası ise yaklaşık 50 milyon TL⁹³ydı⁹⁴. Daha sonraları bu yasayı kendisi de eleştiren Özal, “Orada (Muzır Yasası’nın çıkarılmasında) muhafazakârlık yanımız ağır bastı galiba... toplumda rey olarak hitap ettiğimiz muhafazakâr kitleler etkili oldu... Tolerans, bizim toplumda az görülen bir vasıf. Bunu unutursanız, seçimi kaybedersiniz.”⁹⁵

89 Turgut Özal, a.g.e., s. 9.

90 Yavuz Gökmen, a.g.e., s. 206.

91 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 147.

92 1988 yılı döviz kuruna göre 5 443 661 Dolar

93 1988 yılı döviz kuruna göre 35 211 Dolar

94 Hasan Cemal, a.g.e., s. 313.

95 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 94.

diyerek, söz konusu yasanın çıkmasında muhafazakâr yanlarının ve toplumdan oy aldıkları seçmen kitlesi ile olan çıkarsal ilişkilerinin etkili olduğunu itiraf etmiştir.

Özal'ın en çok eleştirilen tutumlarından biri - kendine göre "makul" bir gerekçe ile - 12 Eylül darbesini savunmasıdır: "27 Mayıs oldu, 12 Mart 1971'de oldu, en son da 12 Eylül 1980'de oldu. Münakaşa edilebilir. Hakkı mıydı, haksız mıydı? diye. Ama benim görüşüme göre 12 Eylül elzem olan hareketlerden biridir"⁹⁶. Bir diğeri de, 12 Eylül yöneticilerinin siyasi yasaklı haline getirdiği Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alpaslan Türkeş gibi siyasiler üzerinden siyaset yapma yasağının kalkması için gidilen referandumda yasakların kalkmaması yönünde halka yaptığı çağrıdır⁹⁷. Özal bu yasağı seksen öncesi kaotik duruma dönme olasılığı gerekçesi ile savunmuştur. Özal'ın 12 Eylül darbesini savunması ve siyasi yasakların kalkmaması yönünde irade beyanında bulunması ile liberal-muhafazakâr düşüncenin ekonomik yapısal dönüşümün yeni liberal değerler lehine gerçekleşip yerleştirilmesi aşamasında, devletin görece daha disiplinli, hatta otoriter bir hukuksal anlayış ve yasal çerçeve içinde faaliyet göstermesi gerektiğini önermesi anlayışı arasında bir "tutarlılık" olduğu düşünülebilir. Dahası, 17. yüzyılda Avrupa'da burjuva sınıfının ticari güvenliğin sağlanması adına, mutlak monarşiye destek verdiği ve İtalya ile Almanya'da komünizm tehlikesine karşı liberal çevrelerin faşist yönetimleri desteklediği, aynı zamanda, ülkemizde burjuva sınıfının komünizm tehlikesine karşı silahlı kuvvetlerin siyasi himayesini talep ettiği⁹⁸ düşünüldüğünde, bu tür "tutarsızlık"ların liberal düşüncenin yapısal manevralarından biri olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Özal'ın özgürlükler konusunda yerine getirdiği önemli uygulamalardan bir tanesi, din, düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne karşı olan TCK'nın 141-142 ve 163. maddelerini kaldırması olmuştur. Bu uygulama, ifade özgürlüğünün önünün açılması açısından önemli bir adım olmuştur. Özal dönemindeki bu gelişmeyi liberal düşünenler, demokratikleşme açısından önemli bir gelişme olarak görürlerken⁹⁹, sol yelpazede yer alanlar, zamana ilişkin bir sorun olarak değerlendirmektedirler¹⁰⁰.

---

96 Hasan Cemal, a.g.e., s. 308.

97 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 100.

98 Nur Vergin, a.g.e., s. 85; Ahmet Taner Kışlalı, Siyasal Sistemler, (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), s. 296-298.

99 Mustafa Erdoğan, Liberal Toplum, Liberal Siyaset, s. 392.

100 Taner Akçam, "T.C'nin Krizi, Ulusal Devlet ve Kürtler" Birikim, Sayı: 24, Nisan 1991, s. 25.

Özal iktidarı 1987'de - Türkiye'de insan hakları ihlallerinin en yoğun yaşandığı bir süreçte - vatandaşlara Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na "bireysel başvuru" hakkını tanıdı¹⁰¹. Yine Özal hükümeti, 1988'de "İşkencenin Önlenmesine Karşı Avrupa Sözleşmesi" ile "İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi"ni imzaladı. Uluslararası Af Örgütü, "Türkiye 89" raporunda bu adımları olumlu bulmakla birlikte, insan hakları yönünde yapılan ihlallerin önlenmesi konusunda ciddi pratik önlemlerin resmi makamlarca alınmadığını ifade etmektedir: "Bu olumlu adımlara ve Türkiye'de insan haklarına saygı gösterildiğinin sürekli öne sürülmesine karşın; resmi makamlar insan haklarının hiçe sayılmasını önleme yönünde en temel pratik önlemleri dahi alamamışlar; sözleşmeler tarafından öngörülen noktaları da uygulamaya koyamamışlardır¹⁰². Bu eleştiri, Özal'ın bu tür adımları insan haklarına yönelik ihlalleri önlemeye yönelik değil, Türkiye'nin imajını düzeltmeye yönelik attığı yönündeki eleştirileri desteklemektedir. Ancak, bu dönemdeki insan hakları ihlallerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde devam eden "düşük yoğunluklu savaş" dönemine denk geldiğini hatırlamak gerekmektedir.

Özal döneminde "askeri hükümetten devralınan antidemokratik yasaların (Sendikalar Yasası, Basın Yasası, Seçim ve Siyasal Partiler Yasası, Radyo Televizyon Üst Kurulu Yasası gibi) değiştirilmesi için hiçbir girişimde bulunulmadı"¹⁰³ diyen olduğu gibi, onun - bir çok olumsuzluğa rağmen - demokratikleşmeye ön ayak olduğu tespitini yapanlar da vardır: "Onun özgürlükçü bir demokrat olduğunu zannetmemek lazımdır. Özal sadece her şeyi dünyanın gittiği yolda kırıp dökerek bu yolları açmış, ancak bunların üzerine özgürlükçü demokrat bir anayasa inşa etmemiş ya da edememiştir"¹⁰⁴.

Her şeyi ekonomik özgürlüklere indirgeyen Özal, aynı tutumunu düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda da göstermektedir: "Bir fikri beğenmeyebiliriz, ama o fikrin ortadan kalkabilmesi, gene o fikir pazarına gelip, münakaşa edilmesine bağlıdır. Aynen serbest pazar gibi. Mallar, nasıl geliyor, en iyisi nasıl bulunuyorsa, fikirler de öyle bir pazara gelecek, o fikir pazarında biz en iyisini bulacağız..."¹⁰⁵. Özal'ın düşünce ve ifade özgürlüğünü serbest piyasa mantığı ile izah etmesi, ifade ve düşünce özgür-

101 Mustafa Erdoğan, a.g.e., s. 392.

102 Hasan Cemal, a.g.e., 315.

103 Feroz Ahmad, a.g.e., s. 276.

104 Yavuz Gökmen, a.g.e., s. 248.

105 Turgut Özal, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Marmara Kulübü Toplantısındaki Konuşmaları, "Geleceğe Bakış" - "Değişim" - (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992), alıntı Zeki Duman, Turgut Özal, (Ankara: Kadim Yayınları, 2010), s. 369.

lüğünün tarih, din, gelenek ve kültür gibi sosyolojik boyutlarını göz ardı ettiğini ve olaya daha çok mühendislik boyutuyla teknik baktığını gösterir.

3.4.2. *Din ve Vicdan Özgürlüğü*

Cumhuriyetin kurucu iradesi Kemalist anlayış, modernleşme uğruna Anadolu'ya ait değerler ile arasına mesafe koymaktaydı. Din bunların başında gelmekteydi. Bu çevreler için din, "karanlık çağlardan kalma gereksiz kalıntılar"dan ibaretti¹⁰⁶. Bu anlayış doğrultusunda, dinin yerine milliyetçiliği ikame etmek istediler. Daha sonraları, dine karşı bu sert tutumunu yumuşatmış ise de, Kemalist çizgi her zaman için dine ve dini olana karşı mesafeli durdu. Ancak bu mesafeli duruş, dini kendi haline bıraktığı şeklinde anlaşılmalıdır, tam aksine, din devletin kontrolüne alınmış ve devlet tarafından biçimlendirilmeye çalışılmıştır.

Özal, Kemalist ve resmi devlet anlayışının laiklik anlayışından bütünüyle farklı bir din devlet ilişkisi anlayışına sahipti. Dinin devlete karşı daha özerk bir alana sahip olması gerektiğini savunan Özal, Kemalizm'in doktriner din-devlet ilişkisi düşüncesine sahip değildi. Ona göre din, aile gibi toplumsal hayatın temel bütünleşme değerlerinden birini oluşturmaktadır: "Devletimiz laiktir. Ama milletimizi bir arada tutan, ebedi birliğimizde en güçlü bir şekilde hizmeti olan, esas rolü olan da İslam'dır"¹⁰⁷. Özal - inanç boyutu bir yana - toplumsal bütünleşmeyi sağlamada yerine getirdiği işlev açısından dini önemsemektedir. Dini laiklik için tehlikeli bulmak yerine, ona toplumsal bir misyon yüklemektedir.

Din ve vicdan hürriyeti, demokratik sistemlerin vazgeçilmez ilkelerinden bir tanesidir. Özal bu anlamda, dini özgürlükler konusunda liberal bir tavır takınmaktadır. İktidarı döneminde bir sorun haline gelen başörtüsü yasağına karşı tavır geliştirerek, demokratik özgürlükler çerçevesinde kılık kıyafetin serbest bırakılması gerektiğini savunmuştur. O'na göre bir insan inanarak örtünüyorsa kimsenin onun bu tercihinin karışmaya hakkı yoktur. Bu tercih laikliğe karşı değildir, tam aksine laik devlet olmanın gereğidir.

Dinin siyasete karışmasını doğru bulmayan ve laiklikten yana olan Özal, aynı zamanda, laikliği dini özgürlüğü baskı altına alacak bir araç

---

106 Şerif Mardin, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri", Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, (İstanbul: Alfa Aktüel, 2007), s. 118.

107 Turgut Özal, Başbakan Turgut Özal'ın TBMM Grup-MKYK ve Siyasi Konuşmaları 13.12.1988-31.10.1989, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1989), alıntı Zeki Duman, Turgut Özal, (Ankara: Kadim Yayınları, 2010), s. 373.

olarak da görmemekteydi. Laikliğin batı standartlarında değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindeydi: "Laikliğin temel bir direği vardır: Din ve vicdan hürriyeti. Din ve vicdan hürriyetinin de tek güvencesi vardır: Laiklik. Bu iki temel kavram, birbirlerinin varlık nedenidir. Ve her biri diğerinin koruyucusudur"¹⁰⁸. Özal, din ve vicdan hürriyeti ile laikliği birbirinin güvencesi olarak görür. Özal bu düşüncesi ile dini, modernleşme ve siyasal yaşam karşısında tehdit olarak gören, bu anlamda dini sıkı bir şekilde devletin vesayeti altına alan Kemalist çizginin karşıtı bir din-devlet ilişkisi yorumu getirmektedir.

3.4.3. Teşebbüs Özgürlüğü

Özal'ın bir çok konuşmasında sık sık dile getirdiği ve bir bakıma düşüncesinin temelini yerleştirdiği "üç hürriyet"ten bir tanesi de teşebbüs hürriyetidir. Girişim özgürlüğü, Özal'ın liberal düşüncesinin vazgeçilmez ilkesini oluşturmaktadır. Serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs özgürlüğüne dayanmaktadır. Buna göre, devlet zorunlu olmadıkça ekonomik faaliyetlerin içinde yer almayacak, piyasayı bireylerin girişimciliğine bırakacaktır: "...Merkezde, toplumun merkezinde insan var. Devlet geriye çekilecek, insan öne çıkacak. Benim kanaatim, bu da ferdi teşebbüsün önümüzdeki asırda çok daha güçlü olacağını gösteriyor"¹⁰⁹. Özal, devletin piyasadaki varlığının minimize edilmesi, bir başka ifade ile devlet müdahaleciliğinin asgariye indirilmesi ve ferdin teşebbüs ruhunun öne çıkarılması gerektiğine inanmaktaydı.

Özal'a göre kalkınmanın temel prensibi teşebbüs özgürlüğüdür. Serbest piyasa koşulları içinde insanlar istedikleri gibi kazanabilmeliler, zarara uğrayabilmeliler, girişimde bulunabilmeliler. İnsanlar piyasa şartları içinde varlıklarını ortaya koyabilmeli ve birey olarak kendilerini gerçekleştirebilmeliler. Birey olmak, birey kimliğini kazanmak ekonomik özerlik gerektirir. Ekonomik özerklik de ancak teşebbüs özgürlüğünün olduğu yerde mümkün olabilir¹¹⁰. Bu bağlamda da, demokrasi kültürünün gelişebilmesi, demokrasinin hayata geçebilmesi ekonomik özerkliği temin eden ve birey kimliğini öne çıkaran serbest piyasa koşullarında, teşebbüs özgürlüğü ile gerçekleşebilir: "Eğer serbest pazar düşünüyorsanız, onun teme-

108 Turgut Özal, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Bazı Konuşmaları, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), alıntı Zeki Duman, Turgut Özal, (Ankara: Kadim Yayınları, 2010), s. 374.

109 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 317.

110 Coşkun Can Aktan, "Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili", s. 19.

linde serbest bir teşebbüs hürriyeti var demektir. İnsanlara şunu yap, bunu yapma katiyen söyleyemezsiniz... İnanınız gelecek asır ferdin asırdır"¹¹¹. Özal, teşebbüs özgürlüğünü sadece prensipte benimsediği için değil, aynı zamanda geleceğe atf yaparak bir gelecek öngörüsü olarak da teşebbüs özgürlüğünün bireyin öncülüğünde toplumları kalkındıracak yegane ekonomi politiği olacağı öngörüsü ile savunmaktadır.

Özal, liberalizasyon politikaları doğrultusunda devletin ekonomide düzenleyici bir aktör olmaktan çok yol gösterici olması, devlet yerine bireyin müteşebbis olması gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncelerini sağlık, eğitim, sosyal hizmetler ve sosyal sigorta alanlarında uyguladığı özelleştirme politikalarıyla hayata geçirmeye çalışmıştır.

SONUÇ

Turgut Özal, küresel düzeyde liberal ve muhafazakâr değerlerin birbirine eklemeli olduğu bir dönemde siyasete atılmış ve özellikle ABD ve İngiltere’de uygulanan liberal-muhafazakâr politikalara öykünmüştür. Uygulamaya geçirdiği liberal politikaların hem sosyal, hem ekonomik, hem de siyasal yaşamda ortaya çıkardığı köklü dönüşüm, onun dönemini kritik hale getirmiştir.

Özal, her defasında piyasa ekonomisini savunmuş, çağdaş dünyanın siyasal değerleri olan demokrasi ve özgürlüklere vurgu yapmıştır. Piyasa ekonomisi, demokrasi ve özgürlüklerin gereği olarak bireyselleşmeyi gelişmenin başlangıç noktası olarak kabul etmiş, bu anlamda da, birey lehine devletin gücünün sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Özal bireyselleşmeye verdiği değer kadar toplumsal bütünleşmenin temel unsurları olan muhafazakâr değerlere ve milli duygunun önemine de aynı ölçüde önem atfetmiştir.

Özal, hem serbest piyasayı, hem devletin küçültülmesini, hem de muhafazakâr-milliyetçi değerleri yerine getirdiği toplumsal yarar açısından değerlendirmiştir. Ona göre, piyasa ekonomisi ekonomik kalkınmanın yegane yoludur. Muhafazakâr ve milli değerler toplumsal bütünleşmenin iki temel olgusudur. Muhafazakârlığın önemli bir boyutunu oluşturan din ve dini değerler konusunda modern bir tutuma sahiptir.

Serbest piyasa ekonomisi Özal için sadece ekonomik kalkınmayı ifade etmemektedir. Ona göre, onun bundan çok daha geniş bir işlevi bulunmaktadır. Özal, serbest piyasanın ekonomik kalkınmayı gerçekleştirece-

---

111 Faruk Mercan, Turgut Özal, (İstanbul: Zaman Cep Kitapları, 2001), s. 111.

ğini, ekonomik kalkınmanın da demokrasi, özgürlükler ve insan haklarını geliştireceğine inanmaktadır. Bu düşüncesi ile, birincisi, demokrasi ve özgürlükler konusunda din, kültür ve gelenek gibi tarihsel olguların önemini göz ardı ederek indirgemeci bir anlayış geliştirmiştir; ikincisi, özgürlüklerin temeline piyasa ekonomisi koşullarını koymakla, piyasa ekonomisini kendini var etmenin zorunlu varoluşsal koşulu haline getirmektedir.

Özal, uygulamalarında girişim özgürlüğü, serbest piyasa ve özelleştirme gibi liberal ekonomi alanına büyük önem vermiş ve bu alanda önemli başarılar sağlamıştır. Düşünce özgürlüğü, çoğulculuk ve sivil toplum gibi siyasi liberalizm konusunda ise, ekonomik liberalizmde olduğu kadar başarılı olamamıştır. Özal'ın siyasi liberalizm ile ilgili uygulamalarını üç açıdan değerlendirmek mümkündür: Birincisi, çoğu defa muhafazakâr kimliği, liberal kimliğinin önüne geçmiştir. İkincisi, Özal bir darbe sonrası iktidara gelmiş ve Türkiye siyasetinde öteden beri var olan askerî siyasete müdahale geleneğinin devam ettiği bir dönemde siyaset yapmıştır. Üçüncüsü, Kürt muhalefetinin silahlı mücadele yürüttüğü “düşük yoğunluklu savaş” dönemine ait bir siyasetçidir. Özal, muhafazakâr kimliğine rağmen adam kayırma, torpil, patronaj ilişkiler, yolsuzluklar konusunda gerekli hassasiyeti göstermemiş, “benim memurum işini bilir” tarzı ifadelerle yasadışı uygulamaları adeta teşvik etmiştir. Bu anlamda, ahlaki liberalizm konusunda gerekli başarıyı gösterememiştir.

Son tahlilde, Özal, liberal muhafazakâr değerleri savunmuş, bazı uygulamalarında başarılı olurken bazılarında söz konusu kimliğini tartışılır hale getirmiştir. Rasyonel boyutu ile yüzü Batı'ya, manevi boyutu ile de yüzü Doğu'ya dönük olan Özal, liberal olmaya çalışan muhafazakâr bir siyaset adamıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995).
- Akçam, Taner, "T.C'nin Krizi, Ulusal Devlet ve Kürtler" *Birikim*, Sayı: 24, Nisan 1991, s. 20-26.
- Aksoy, A. Şinasi, "Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 7, Sayı: 1, Ocak 1998, s. 2-12.
- Aktan, Coşkun Can, "Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 40, Yıl: 5, Haziran 1996, s. 15-31.
- Aktan, Coşkun Can, "Turgut Özal'ın Anayasal Demokrasi ve Anayasal İktisat Üzerine Düşünceleri", *Yeni Türkiye*, Sayı: 30, Yıl: 5, Kasım-Aralık 1999, s. 620-624.
- ANAP Parti Programı, www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html (Erişim tarihi: 11 Ekim 2012).
- Barlas, Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1994).
- Barry, Norman P., *Modern Siyaset Teorisi*, (Ankara: Liberte, 2003).
- Beneton, Philippe, *Muhafazakârlık*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991).
- Bora, Tanıl, "Turgut Özal", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 589-601.
- Cemal, Hasan, *Özal Hikayesi*, (Ankara: Bilgi Kitabevi, 2004).
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004).
- Çölaşan, Emin, *Turgut Nereden Koşuyor*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989).
- Duman, Zeki, *Turgut Özal*, (Ankara: Kadim Yayınları, 2010).
- Duverger, Maurice, *Batı'nın İki Yüzü*, (Ankara: Doğan Yayınevi, 1997).
- Elma, Fikret, *Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye'ye Yansımaları*, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış yüksek lisans tezi, 1996).
- Emin, Fatih, *Turgut Özal*, (İstanbul: Risale, 1993).
- Erdoğan, Mustafa, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Ed. Tanıl Bora; Murat Gültekingil, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 23-40.
- Erdoğan, Mustafa, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998).
- Erdoğan, Mustafa, *Rejim Sorunu*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998).
- Ertüzün, Tevfik, *Özal Ne Dedi, Ne Oldu*, (İstanbul: ABC Ajansı, 1988).
- Gökmen, Yavuz, *Özal Sendromu*, (Ankara: V Yayınları, 1992).
- Heper, Metin, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2011).
- Heywood, Andrew, *Siyaset*, (Ankara: Adres Yayınları, 2011).
- İnsel, Ahmet, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, (İstanbul: Birikim Yayınları, 1990).
- İzmir Ticaret Odası, "8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İzmir Ticaret Odası'ndaki Konuşmaları", 24 Aralık 1992, s. 3-18.
- Karakaş, Mehmet, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", *Doğu Batı*, Sayı: 38, Yıl: 9, 2006, s. 57-76.
- Kazdağlı, Hasan, "Turgut Özal'ın İktisadi Reformları", *Kim Bu Özal*, Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı, (İstanbul: Boyut Kitapları, 2003), s 441-470.

- Kazgan, Gülten, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1995).
- Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyasal Sistemler*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2003).
- Kirk, Russel, "Süreklilik ve Değişim", *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı: 5, 2005, s. 4-16.
- Küçükalp, Derda, "Yeni Sağ: Sınırlı Politika, İçeriksiz Demokrasi" *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 97, Bahar 2009, s. 161-171.
- Mardin, Şerif, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, (İstanbul: Alfa Aktüel, 2007), s. 99-130.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).
- Mercan, Faruk, *Turgut Özal*, (İstanbul: Zaman Cep Kitapları, 2001).
- Nozick, Robert, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yay., 2006).
- Örmeci, Ozan, *Türk Siyasal Hayatı*, (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2008).
- Özal, Turgut, "Turgut Özal'ın 18 Şubat 1993 Günü İstanbul Taksim Meydanı'nda Yapılan Bosna- Hersek Mitingi'nde Yaptığı Konuşma", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 22, Bahar 1993, s. 8-15.
- Özal, Turgut, *Başbakan Turgut Özal'ın TBMM Grup-MKYK ve Siyasi Konuşmaları 13.12.1988-31.10.1989*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1989), alıntı Zeki Duman, Turgut Özal, (Ankara: Kadim Yayınları, 2010).
- Özal, Turgut, *Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Bazı Konuşmaları*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), alıntı Zeki Duman, Turgut Özal, (Ankara: Kadim Yayınları, 2010).
- Özal, Turgut, *Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Marmara Kulübü Toplantısındaki Konuşmaları "Geleceğe Bakış" - "Değişim" - (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992)*, alıntı Zeki Duman, Turgut Özal, (Ankara: Kadim Yayınları, 2010).
- Özkazanç, Alev, "Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 634-657.
- Resmî Gazete, 21 Mayıs 1991, Sayı: 20877.
- Rowley, Charles, "Liberalism and Collective Choice: A Return to Reality?", *Manchester School of Economics and Social Studies*, Vol. 46, 1978, s. 237-247.
- Safi, İsmail, *Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, (Ankara: Lotus Yayınevi, 2007).
- Sarıbay, Ali Yaşar, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, (İstanbul: Alfa Aktüel, 2007), s. 543-560.
- Sarıbay, Ali Yaşar, *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, (Bursa: Asa Kitabevi, 1998).
- Scruton, Roger, *A Dictionary of Political Thought*, (London: Pen Book, 1983).
- Şaylan, Gencay, *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1995).
- Toker, Nilgün, "Türkiye'de Liberalizm ve Birey", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 103-118.
- Turgut Özal Albümü, http://www.anap.org.tr/anap/genelbaskanlar/Ozal/7anma_yili/ozal_albumu/1b.htm (Erişim tarihi: 20 Aralık 2000).

- Turgut Özal'ın Görüşleri, <http://anap.org.tr/anap/genelbaskanlar/OZAL/yayin/ozalgorus.htm> (Erişim tarihi: 20 Aralık 2000).
- Türköne, Mümtazer, Siyaset, (İstanbul: Opus Yayınları, 2010).
- Ulagay, Osman, Özal'ı Aşmak İçin, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1988).
- Ülsever, Cüneyt, Teneke Evin Torunu, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999).
- Vergin, Nur, Siyasetin Sosyolojisi, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003).
- Yayla, Atilla, "Liberalizme Bir Bakış", Türkiye Günlüğü, Sayı. 17, 1991, s. 32-63.
- Yayla, Atilla, "Özal Reformları ve Liberalizm", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 584-588.
- Zengin, H. Sevgi, "Muhafazakârlığın 'Evrimi': AKP'nin 'Muhafazakâr Demokrat' Tasavvuru", Türkiye Günlüğü, Sayı: 96, 2009, s. 97-110.
- Zürcher, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, (İstanbul: İletişim, 2005).